
Makedonika

Vol 1

Χρονικά Αρχαιολογικά

Χ. Ι. Μακαρόνας

doi: [10.12681/makedonika.9170](https://doi.org/10.12681/makedonika.9170)

Copyright © 2016, Χ. Ι. Μακαρόνας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μακαρόνας Χ. Ι. (2017). Χρονικά Αρχαιολογικά. *Makedonika*, 1, 463–496. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9170>

1. ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1939

Ἡ Διεύθυνσις ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν «Μακεδονικῶν», ὀρμηθεῖσα ἀπὸ τῆς ἐπιτυχῆς ἔμπνευσιν τῆς ἐνημερώσεως τῶν ἀναγνωστῶν ἐπὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐν γένει κινήσεως ἐν Μακεδονίᾳ διὰ τῆς παροχῆς κατ' ἔτος μιᾶς σχετικῆς ἀνασκοπήσεως, προῆλθε εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀναθέσῃ εἰς ἐμὲ τὴν συντακτικὴν τῆς παρούσης.

Τὰ κατωτέρω ἐκτιθέμενα βασιζονται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς πληροφορίες, τὰς ἁπλῶς μοῦ παρέσχον οἱ ἐκάστοτε ἐρευνηταὶ καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν προσωπικῆν μου ἀντίληψιν, μάλιστα δὲ κατὰ τὰς περιπτώσεις ἐκείνας, κατὰ τὰς ἐπιπτώσεις ἢ συμμετοχῆ μου εἰς ἀνασκαφάς, ἐρεῦνας κ.λ.π. ὑπῆρξεν ἐνεργός. Ἐπιβοηθητικῶς ὁμως ἐλήφθησαν ἐνίοτε καὶ στοιχεῖα ἐξ ἄλλων σχετικῶν δημοσιουμάτων.

Ὡς πρὸς τὰ χρονικὰ ὄρια ἐτέθη ἡ ἀρχὴ τοῦ περιορισμοῦ εἰς τὴν ὕλην τὴν ἐμπιπτουσαν ἐντὸς τοῦ παρελθόντος ἔτους 1939. Ἡ ἀνάγκη ὁμως ἐπαρκεστέρας καὶ εὐρυτέρας πληροφοριακῆς πλαισιώσεως ὠρισμένων περιπτώσεων ἐδημιούργησεν ἀναποφεύκτους παραβάσεις τῆς ἀρχῆς ταύτης μὲ συνέπειαν ἐκάστοτε τὴν ἄλλως δζήμιον ἀναδρομὴν. Ἡ παράβασις ὁμως δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο: Ἀποτελέσματα ἐρευνῶν, ἐμπιπτουσῶν μὲν εἰς τὸ ἔτος 1938, περὶ τῶν ὁποίων ὁμως δὲν ἔχει γίνεαι λόγος μέχρι τοῦδε εἰς ἄλλα ἰδικὰ μας ἢ ξένα ἐπιστημονικὰ περιοδικά, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐκτεθοῦν κατὰ παρεκβασιν εἰς τὴν παροῦσαν.

Θὰ ἦτο σημαντικὴ παράλειψις, ἐάν δὲν ἦθελεν ἐξαρθῆ ἡ προθυμία, μὲ τὴν ὁποίαν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὴν παράκλησίν μου οἱ ἀρμόδιοι ἐρευνηταί. Ὁ κ. Ejnar Dggve, ὁ ὁποῖος μοῦ ἔστειλε ἀπὸ τὴν Κοπεγχάγην διεξοδικὰς πληροφορίες μὲ διαφωτιστικὰ σχέδια καὶ φωτογραφίας — αἱ τελευταῖαι ἐλήφθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κυρίας Ingrid Dggve —, ὁ καθηγητῆς κ. Κ. Ῥωμαῖος, εἰς τὸν ὁποῖον χρεωστῶ τὴν ἀλησμόνητον φιλοξενίαν του εἰς τὴν Βεργίναν καὶ τὴν φωτεινὴν του ἐπιτόπιον καθοδήγησιν, ὁ καθηγητῆς κ. Στρ. Πελεκίδης, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐπέτρεψε νὰ κάμω χρῆσιν τῶν προκαταρκτικῶν πορισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Σαραπίου, ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Κοτζιάς καὶ οἱ φίλοι κ. Μ. Καλλιγᾶς καὶ Μ. Ἀνδρόνικος — ὁ βοηθὸς τοῦ κ. Ῥωμαίου εἰς τὰς ἀνασκαφάς τῆς Παλατίτσας — εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλω πελυτίμους εἰδήσεις καὶ πληροφορίες, θὰ μὲ εὐρουν καὶ ἐδῶ εὐγνωμόνως εὐχαριστοῦνται.

Ὅλιγα λόγια καὶ διὰ τὰς συντομογραφίας τῶν ὁποίων χρῆσις γίνεται εἰς τὴν παροῦσαν. Αὗται, καίτοι καθιερωμένα πλέον, πρέπει νὰ ἐπεξηγηθοῦν:

ΑΕ = Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.

BCH = Bulletin de Correspondance Hellénique.

BSA = Annual of the British School at Athens.

JdI = Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts.

ΠΑΕ = Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Α'. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Ἀνασκαφή παρὰ τὸ Σαράπειον

Εἶναι γνωστόν,¹⁾ ὅτι πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ὁ Καθηγητὴς κ. Σ. Πελεκίδης, ὀδηγούμενος ἀπὸ τυχαῖα τινα εὐρήματα — προπάντων ἐπιγραφάς —²⁾ ἀνεῦρε καὶ ἀνέσκαψε κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς διαγωνίου Βαρδαρίου³⁾ τὸ ἱερὸν τῶν Αἰγυπτίων θεῶν, ἧτοι μικρὸν ναδὸν « ἐν παραστάσιν » ἢ πρόστυλον, τμήμα στοᾶς καὶ διάφορα ἄλλα κτίσματα.

Κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 1939, ἀνασκαπτομένου τοῦ εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν καὶ πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ ναοῦ τούτου κειμένου οἰκοπέδου τοῦ ἐμπορίου Σωτ. Βασίλογλου, ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα κτίσματα τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς τὸ ἴδιον ἱερὸν. Τὸ σημαντικώτερον ἐκ τῶν κτισμάτων τούτων ἦτο οἰκὸς ἡμίμακρον 11 × 8 μ. περίπου, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς μικροῦ προδόμου ἢ νάρθηκος καὶ μίας αἰθούσης, κλειομένης πρὸς Β ὑπὸ μικρᾶς κόγχης. Ἡ τοιχοδομία ἀπλῆ ῥωμαϊκῶν χρόνων, συνισταμένη ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος διακοπτομένη ὁμῶς ἀπὸ ἐπαλλήλους ὀριζοντίους ζώνας ἐκ τριῶν σειρῶν ὀρθοπλίνθων. Τὸ δάπεδον ἦτο κεκοσμημένον διὰ μαρμαροθετήματος, ἀποτελούμενον ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων τεμαχίων πολυχρῶμων πλακιδίων, σχηματιζόντων διάκοσμον ἐξ ἀπλῶν γεωμετρικῶν σχημάτων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ πρὸ τῆς κόγχης, κλειστῆς μέχρις ὕψους 2 περίπου μ., ὑπῆρχε κτιστὸν « πεζούλι », τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς ἱερὰ τράπεζα, (διότι ἐπρόκειτο ἀσφαλῶς περὶ λατρευτικοῦ κτηρίου).

Διάφοροι ἐνδείξεις ἀναμφισβήτητοι, ἧτοι τὸ πλῆθος τῶν ἀναθηματικῶν μνημείων — γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν — καὶ ἰδίως ἡ ὑπόγειος κρύπτη, ἡ εὐρεθεῖσα ὑπὸ τὸ κτήριο, πείθουν ὅτι τοῦτο ἦτο μικρὸς ναδὸς (aedicula), ἀνήκων εἰς τὴν λατρείαν τοῦ κύκλου τῶν Αἰγυπτίων θεῶν.

Ἡ κρύπτη, ἧτις φαίνεται ὅτι ἦτο τόπος μυστικῆς λατρείας, ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς ἐπιμήκουσ θαλάμου καμαροσκεπάστου, κειμένου κάτωθι ἀκριβῶς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ νάρθηκος τῆς aedicula, καὶ ἑνὸς δρόμου σηραγγοειδοῦς, ἀνοίγματος 1 μ. καὶ μήκους 10 μ. περίπου. Οὗτος ἐπεκοινωνεῖ μετὰ τοῦ θαλάμου διὰ τοξωτοῦ ἀνοίγματος, κειμένου ἐπὶ τῆς Β (μακρᾶς) πλευρᾶς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ Δ ἄκρον τῆς, ἧγε δὲ παραλλήλως πρὸς τὸν Δ τοῖχον τοῦ ὑπερκειμένου κτηρίου καὶ κατέληγε εἰς κλίμακα ἐξόδου, κειμένην παραπλεύρως τῆς κόγχης. Ὁ θάλαμος, δηλ. ἡ κυρίως κρύπτη, εἶχε διαστάσεις 4 × 1,60 μ. περίπου. Κατὰ τὸ μέσον τῆς Α πλευρᾶς ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπῆρχε κόγχη, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἦτο ἀνιδρυμένη ἐπὶ μαρμαρίνου βάρου⁴⁾ μικρὰ ἐρμαϊκὴ στήλη πωγωνοφόρου θεοῦ ἀρχαϊζούσης τέχνης. Τὸ δάπεδον τῆς κρύπτης δὲν ἦτο ἰδιαιτέρως ἐπεστρωμένον, ἀπέειχε δὲ ἀπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὑπερκειμένου ναοῦ 2 1/2 περίπου μέτρα.

1. BCH 45 (1921) σ. 540 (Chronique des fouilles).

2. Πρβ. Σ. Πελεκίδης, Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης (= Παράρτημα τοῦ 2ου τόμου τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς [τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], ἐν Θεσσαλ. 1934) σελ. 4 κ. ἑ.

3. Ἔτσι καλεῖται ἡ ὁδὸς ἢ ἀγορὰ ἐκ τοῦ διοικητηρίου πρὸς τὴν πλατεῖαν Βαρδαρίου.

4. Τὸ βᾶθρον ἔφερε καὶ ἐπιγραφὴν, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ὑγρασίας ἐπὶ τοῦ εὐθρίπτου μαρμάρου εἶχεν ἀφανισθῆ σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου.

Ἡ διαφορὰ τῆς τοιχοδομίας τῆς κυρίως κρύπτης (κονίαμα ἀπλοῦν ἄνευ ἀσβέστου) παρέσχε σαφῆ τεκμήρια ὅτι ὁ ναῖσκος, καθὼς καὶ ὁ σπαραγγοειδῆς δρόμος, ἦσαν μεταγενέστεροι. Φαίνεται δηλ. ὅτι εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ὑπῆρχε μόνον ἡ κρύπτη, ἀργότερα δὲ ἐκτίσθη ἐπ' αὐτῆς ὁ ὑπερκείμενος ναῖσκος καὶ ὁ δρόμος τῆς ἐξόδου.

Ἡ εἰσοδος τῆς κρύπτης εὐρέθη κλεισμένη ἄνω διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, γεγονὸς σημαίνει ὅτι οἱ μεταγενέστεροι χριστιανοὶ ἐσεβάσθησαν ἐδῶ τὰ μνημεῖα τῆς παλαιᾶς λατρείας. Συνέπεια εὐτυχῆς τοῦ γεγονότος τούτου ἦτο ὅτι καὶ ὁ δρόμος καὶ ἡ κρύπτη εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν καταστάσεων, ἀδιὰτάρακτοι καὶ ἄνευ ἐπιχώσεως. ¹⁾

Πρὸς Β καὶ πρὸς Α τοῦ ναῖσκου εὐρέθησαν καὶ ἄλλα κτίσματα δευτερευούσης σημασίας, συνιστάμενα ἐκ μικρῶν ὀρωμάτων καὶ ἀνήκοντα βεβαίως εἰς τὸ ἱερόν.

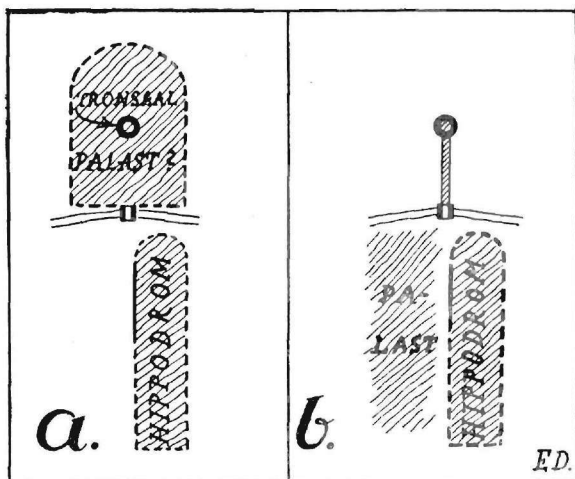
Ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως τῶν σημαντικῶν τούτων εὐρημάτων ὑπέκυψε πρὸ τῶν ὑπερόγκων δαπανῶν, αἵτινες θὰ ἀνῆρχοντο εἰς πλεόν τῶν δύο ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἐάν ἐνηργοῦντο ἀπαλλοτριώσεις κλπ. Ἡ ζωὴ μιᾶς συγκροτημένης πόλεως, ὡς ἡ Θεσσαλονίκη, δημιουργεῖ ἐνίστε δυσμενεῖς καὶ ἀδυσωπήτους ὁρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι μὲν λυπηρόν, ἀλλ' ἀναπόφευκτον νὰ ὑποχωρῇ τὸ ἀρχαιολογικὸν συμφέρον. Ὅλα τὰ κινητὰ εὐρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Εὐρέθησαν δὲ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας 35 περίπου ἐπιγραφαί, ἐξ ὧν μερικαὶ λίαν ἐνδιαφέρουσαι καὶ συμβάλλουσαι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λατρείας τῶν Αἰγυπτίων θεῶν ἐν Θεσσαλονίκη. Ἰδιαιτέρας μνείας ἀξίον εἶναι ἔν ἐπιγράμμα ἀναθηματικὸν καλοῦ ποιητοῦ τοῦ α' π. Χ. αἰῶνος, ἀποτελούμενον ἐκ πέντε ἐλεγειακῶν διστίχων. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐπιγράμματος εἶναι χαραγμένον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγνωστοῦ ἄλλοθεν ποιητοῦ Δ α μ α ἰ ο υ. Εὐρέθησαν ἐπίσης μία κεφαλὴ ἀγάλματος Σαρᾶπιδος καὶ μία πιθανῶς Ἰσιδος, ἀμφότεραι καλῆς τέχνης ἑλληνιστικῶν χρόνων, κεφαλὴ γυναικὸς ῥωμαϊκῶν χρόνων καλῆς διατηρήσεως, ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον Ἀρποκράτους, ἀκέφαλον ἐπίσης ἀγαλμάτιον Ἀφροδίτης - Ὀμοιοῖας τοῦ 182 μ. Χ. (κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν: "Ε τ ο υ ς Δ Ι C σ ε β α σ τ ο ῦ), ²⁾ ἀγαλμάτιον ἀκέφαλον θεᾶς καθήμενης τοῦ γνωστοῦ τύπου Ἰσιδος - Κυβέλης, μικρὸν Ἐκαταῖον, τὸ ἄνω ἡμισυ ἀγαλματίου ἱερέως ἢ μύστου (;), ἐπιμελεστάτης ἐργασίας καὶ καλῆς τέχνης ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἄλλα τινὰ γλυπτὰ μικροτέρας σημασίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἰδιαιτέρως ἐν ἀνάγλυφον ἀναθηματικὸν ἐνεπιγραφον Ὁ σ ε ἰ ρ ἰ δ ἰ Μ ὕ σ τ ε ἰ καλῆς τέχνης τοῦ τέλους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς: ἐντὸς πεδίου κλειομένου διὰ ναοειδοῦς κατασκευῆς, ἦτοι διὰ δύο παραστάδων καὶ ἀετώματος, εἰκονίζεται βωμὸς εἰς τὸ μέσον, περίξ δ' αὐτοῦ τρεῖς μορφαί, ὧν ἡ πρὸς δεξιὰ σπένδει πρὸ τοῦ βωμοῦ.

1. Ὁ συντάκτης τῶν γραμμῶν τούτων, συνεπιβλέπων μετὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Πελεκίδου εἰς τὰς ἐργασίας καὶ κατελθὼν εἰς τὴν κρύπτην εὐθὺς ὡς αὕτη ἠνοιχθῆ, εὐρέθη πρῶτος ἐνώπιον τοῦ ἀπροσδοκῆτου καὶ μυστηριωδῶς ὑποβλητικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ζωῆρα συγκίνησις τοῦ ἰδίου ἀπὸ τὸ ἐξαφνικὸν ἀντίκρουσμα τῆς ἀγαθῆς μορφῆς τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία σχεδὸν ἐξωντάνευε ἀπὸ τὸ σαλεῦον ἀμυδρὸν φῶς τοῦ ηλεκτρικοῦ φανοῦ, θὰ μείνῃ ἀσφαλῶς ἀληθομόνητος.

2. Ἡτοι 214. Ἀρχὴ τῆς χρονολογίας ταύτης λαμβάνεται τὸ ἔτος τῆς ἀκτιακῆς μάχης. Ὁθεν 214 — 32 = 182 μ. Χ.

2. Ἀνασκαφαὶ περὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τὴν Καμάραν

Προτὸυ ἐκτεθοῦν τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφικῶν τούτων ἐργασιῶν εἶναι ἀνάγκη ὁ ἀναγνώστης νὰ πληροφωρηθῆ δι' ὀλίγων τῶ ἱστορικῶν τῶν περιστατικῶν, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν ὡς ἀφορμαὶ εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ σημαντικωτάτου τούτου διὰ τὴν ἀρχαίαν τοπογραφίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἔργου.

ΕΙ κ. 1. Ἀνασκαφαὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ περὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον κ. ἄ.
 a: Σχηματικὴ δῆλσις τῆς παλαιότερας θεωρίας ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἀνακτόρου. b: Σχῆμα ἐκφράζον τὰ δεδομένα τῶν ἀνασκαφῶν

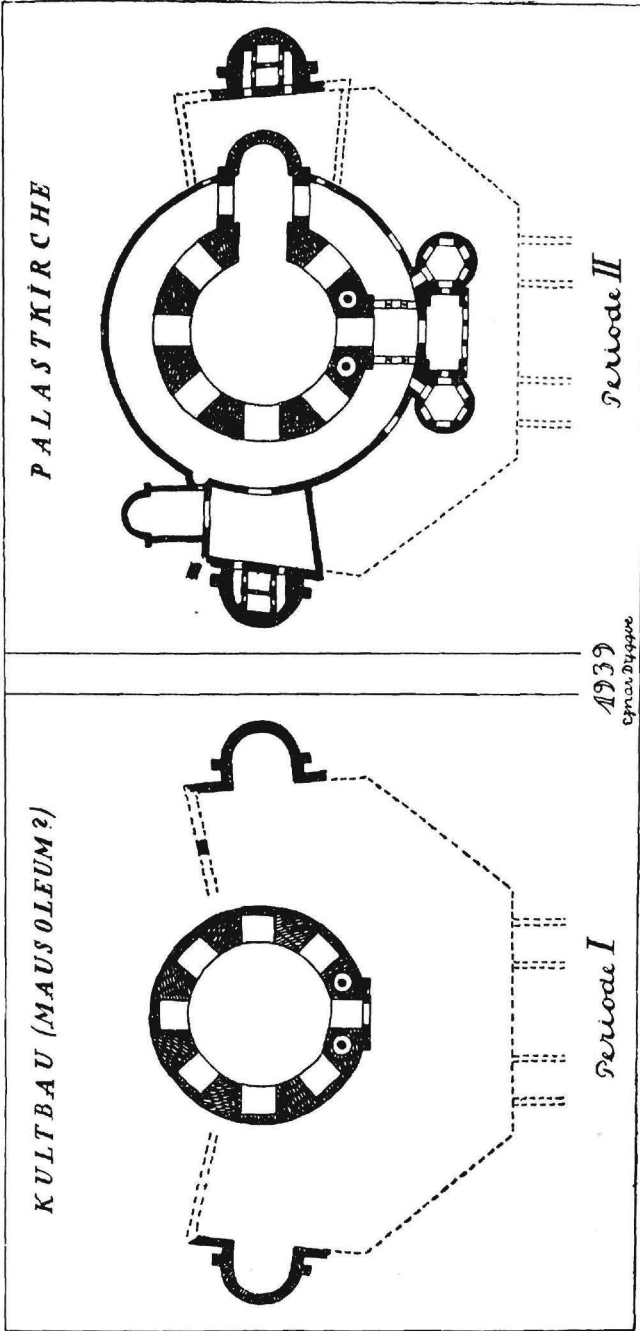
beck, ἀρχαιολόγος, καὶ H. Johannes, ἀρχιτέκτων, ἐντεταλμένοι ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἀνέλαβον κατόπιν ἀδείας τοῦ ὑπουργείου Θρησκευμάτων καὶ Ἐθν. Παιδείας ἐρεύνας ἐν σχέσει πρὸς τὸ θριαμβευτικὸν τόξον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Καμάραν», ἀποσκοπούσας τὴν νέαν μελέτην καὶ διαπραγματεύσασιν τοῦ σημαντικοῦ τούτου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης μνημείου.¹⁾ Τότε ἐγεννήθη ἡ σκέψις εἰς τοὺς Alföldi καὶ Schönebeck, ὅτι ἡ Καμάραν ἀπετέλει πιθανῶς τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον θὰ εὑρίσκετο πρὸς Β αὐτῆς περὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Αὐτὸ τοῦτο τὸ κυκλωτερές κτήριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ λεγομένη Ῥοτόντα, κείμενον εἰς τὸ κέντρον — κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ἐκείνην — θὰ ἀπετέλει τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου τοῦ ἀνακτόρου. (Εἰκ. 1a). Οἱ ἐπιστήμονες οὗτοι ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἀπετάθησαν εἰς τὸν κ. Dyggve,²⁾

1. Ἡ ἔκδοσις τοῦ σχετικοῦ ἔργου παρασκευάζεται ἐν Βερολίνῳ ὑπὸ τοῦ Γερμ. Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

2. Ὁ κ. Ejnar Dyggve, ἀρχιτέκτων καὶ ἀρχαιολόγος, Maître de Conférences εἰς τὴν Γλυπτοθήκην Ny Carlsberg, μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Γραμμάτων καὶ τῆς τῶν Καλῶν Τεχνῶν τῆς Κοπεγχάγης, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς πλέον εἰδικούς εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς περιόδου ταύτης. Εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰργάσθη καὶ ἄλλοτε, συμμετασχὼν εἰς τὰς ἑλληνοδανικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Καλυδῶνος. Ἐκ τῆς συνεργασίας του ἐκείνης προέκυψε τὸ λαμπρὸν βιβλίον:

Αἱ ὑποθέσεις τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ κτισθέντος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς τετραρχίας δὲν ἐστηρίζοντο εἰς βάσιμα δεδομένα. Τὸ ζήτημα ἐτέθη ἐκ νέου ἐπὶ τάπητος ὑπὸ τῶν Alföldi καὶ Schönebeck κατὰ τὸ 1935 ὑπὸ ἐντελῶς νέαν ἄποψιν, ἣτις ἔμελλε νὰ ἔξῃ ἐπιτυχεῖς συνεπείας, ἂν καὶ ἀντιθέτους ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς ὑποθέσεις τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημόνων. (Πρβ. εἰκ.1.)

Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Οὐγγρος καθηγητῆς τῆς ἱστορίας A. Alföldi καὶ οἱ Γερμανοὶ H. v. Schönebeck,

ΕΙ κ. 2. Κατόψεις του Ἁγ. Γεωργίου κατὰ τὴν εὐδολοικατικὴν περίοδον (I) καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν (II), ὅτε διεσφραδίσθη εἰς ἐκκλησίαν

ἵνα οὗτος ἀναλάβῃ ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας πρὸς διευκρίνισιν τοῦ ζητήματος. Κατόπιν τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὅποιον ἔδειξεν εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο ἡ ἀρχαιο. λογικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Θρησκευμάτων καὶ Ἐθν. Παιδείας ¹⁾ αἱ ἀνα-

Εἰκ. 3. Ἀνασκαφὴ τῆς παρὰ τὴν Καμάραν αἰθούσης μετὰ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον

σκαφαὶ ἐπραγματοποιήθησαν μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν κυρίως τῶν δανικῶν ἰδρυμάτων Rask - Oersted καὶ Carlsberg.²⁾ Αἱ ἐργασίαι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Dyggve ἤρχισαν τὸν Μάρτιον καὶ ἔληξαν κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου τοῦ 1939, ἔλαβον δὲ μέρος εἰς αὐτάς, ἐκτὸς τῶν ἐπιστημόνων οἱ ὅποιοι συνέλαβον

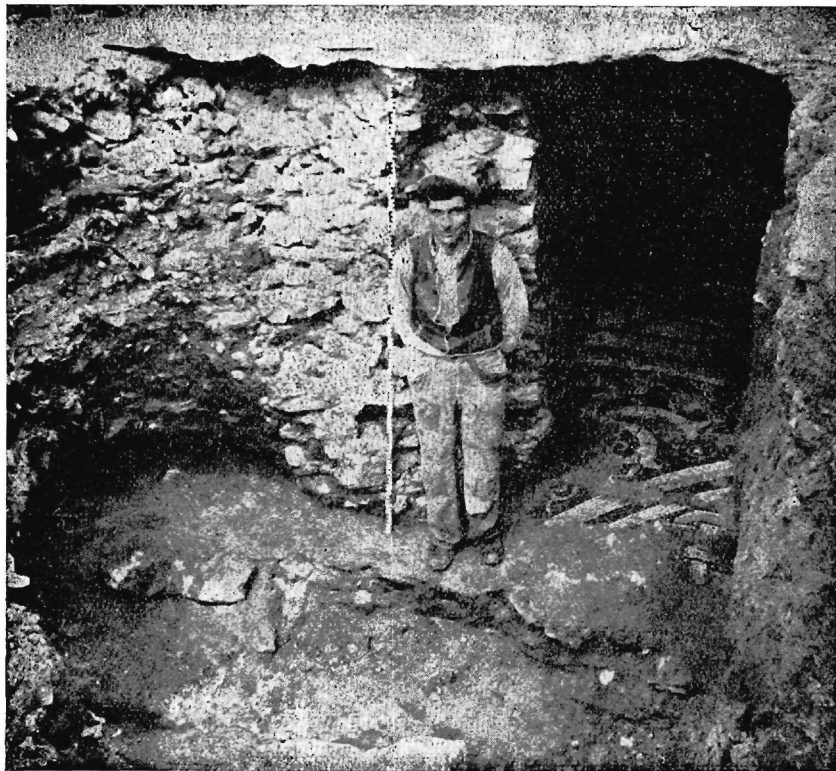
Dyggve - Poulsen - Rhomaios, Das Heroon von Kalydon, Koebenhavn 1934 (= Mémoires de l'Académie Royal des Sciences et des Lettres de Danemark, Sect. des Lettres, Serie 7, t. IV, no 4).

1. Ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ἐπέδειξαν ἐπίσης τὸ Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτούτον καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Θρησκευμάτων τῆς Οὐγγαρίας.

2. Τὸ Ἰδρυμα Carlsberg πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος περίπου εἶχε χρηματοδοτήσει καὶ τὰς εἰς τὴν Καμάραν ἐργασίας τοῦ Δανοῦ ἀρχαιολόγου Kinch. (Βλ. K. F. K i n c h, L'arc de triomphe de Salonique, Paris 1890).

την αρχικήν Ιδέαν, τρεῖς Οὐγγροι καὶ δύο Δανοὶ κατὰ διάφορα χρονικά διαστήματα.

Ἐπειτα ἀπὸ ἕξ ἑβδομάδων ἐργασίας, συνισταμένης εἰς ἐρευνητικὰς τομὰς, κατέστη δυνατόν νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὸ τεθὲν ζήτημα, διαπιστωθέντος ὅτι τὸ κυκλικὸν κτήριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἦτο κλειστὸν ἀνεξάρτητον κτίσμα ἐντὸς μικροῦ τεμένουσ καὶ ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ ἀλλοχοῦ, πρὸς νότον τῆς Καμάρας καὶ τῆς δι' αὐτῆς διερχομένης μεγάλης ὁδοῦ. Ἐδῶ, κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς περιοχῆς ταύτης, παραλλήλως πρὸς

Εἰκ. 4. Μέρος τῆς παρὰ τὴν Καμάραν αἰθούσης μετὰ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον

τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, ἦσαν γνωστὰ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν λείψανα ὑπογείων καμαρῶν, αἱ ὁποῖαι τῶρα χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποθήκαι ἰδιωτικῶν οἰκιῶν. Ὁ Cousinéry κατὰ τὸ 1831 καὶ ἀργότερα ὁ Tafrafi εἶχον συσχετίσει τὰ λείψανα ταῦτα πρὸς τὸν Ἱππόδρομον. Ἐπιπροσθέτως κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1935 οἱ Schönebeck καὶ Johannes ἀσχοληθέντες διεξοδικώτερον, ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων, — ἂνευ δηλ. σκαφικῶν ἐργασιῶν — ἐχρονολόγησαν τὰ λείψανα ταῦτα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς τετραρχίας. Τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις, ὅτι δηλ. ἦτο ὀρθὴ ἡ παλαιὰ θεωρία περὶ Ἱπποδρόμου, ἤλθον νὰ ἐπικυρώσουν τὰ ἀρχαιολογικά τεκ-

μήρια, τὰ παρασχεθέντα ἐκ τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν τοῦ 1939. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκ τῆς συσχέτισεως ὄλων αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων ἀφ' ἑνὸς μὲν καθωρίσθη κατὰ τρόπον ἀναμφίβολον ἡ θέσις τοῦ ἵπποδρόμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπεκλείσθη ἡ πρὸς Β τῆς Καμάρας θέσις τοῦ ἀνακτόρου, ὡς ἀρχικῶς εἶχε προταθῆ, ὁ κ. Dyggve ἐσκέφθη, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν διαθέσιμον ἔκτασιν πρὸς Δ τοῦ ἵπποδρόμου, συμφῶνως πρὸς τὰς ὑποθετικὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας εἶχον κάμει οἱ παλαιοὶ γνώσται τῆς τοπογραφίας τῆς Θεσσαλονίκης Βαρῶνος de Beaujour (1800) καὶ Clarke (1813).

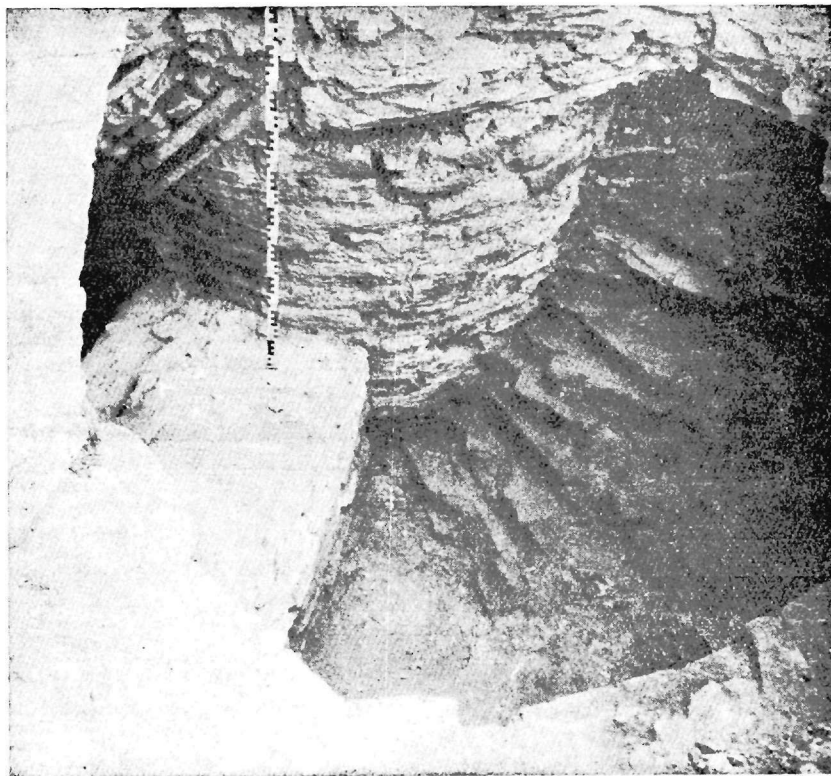

Εἰκ. 5. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς παρὰ τὴν Καμάραν μεγάλης αἰθούσης

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν κατέστη δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν κατ' ἀραιὰ διαστήματα καὶ μὲ σταθερῶς ἀντιστοιχοῦντα προσανατολισμὸν μεγάλα δάπεδα ἐπεστρωμένα διὰ μωσαϊκῶν καὶ ἄφθονα ὑπολείμματα βαρέων τοίχων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐκτίσθη ἡ Καμάρα. Αὐτὰ καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις δημιουργοῦν τὴν πιθανότητα τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς πολὺ ἐκτεταμένου οἰκοδομήματος εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν.

Ἐκ τῶν ἐρευνῶν λοιπὸν δὲν ἐξήχθη μόνον τὸ σημαντικὸν ἀρνητικὸν συμπέρασμα, ὅτι τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀνάκτορον δὲν ἔκειτο περὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον, ὡς εἶχον ἀρχικῶς ὑποθέσει οἱ Alföldi καὶ Schönebeck, ἀλλὰ καὶ τὸ θετικόν, ὅτι δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἀνακτόρου πλησίον τοῦ ἵπποδρόμου. (Εἰκ. 1b). Μὲ αὐτὰς τὰς ἀπόψεις ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἡ παλαιὰ παράδοσις, ἡ προσαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Tafrafi, καθ' ἣν τὸ ἀνάκτορον εἶχε στενὴν σχέσιν μὲ τὸν ἵππόδρομον.

Ἐν τῷ μεταξύ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον κέντρον τὸν ἄξονα Καμάρας - Ἁγίου Γεωργίου ἐπετεύχθη νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄξονος τούτου ὠδῆγει μία μνημειωδῶς μεγαλοπρεπῆς ὁδὸς πρὸς τὸ κυκλικὸν κτήριο (ροτόν-ταν). Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ἀναμφιβόλως Ἴδρυμα ἱερὸν — αὐτοκρατορικὸν μωσουλεῖον; — ¹⁾ ἀπετέλει κέντρον τεμένους, φέροντος διακοσμητικὰς κόγχας ἐν-θεν καὶ ἔνθεν κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα. (Εἰκ. 2, 1.)

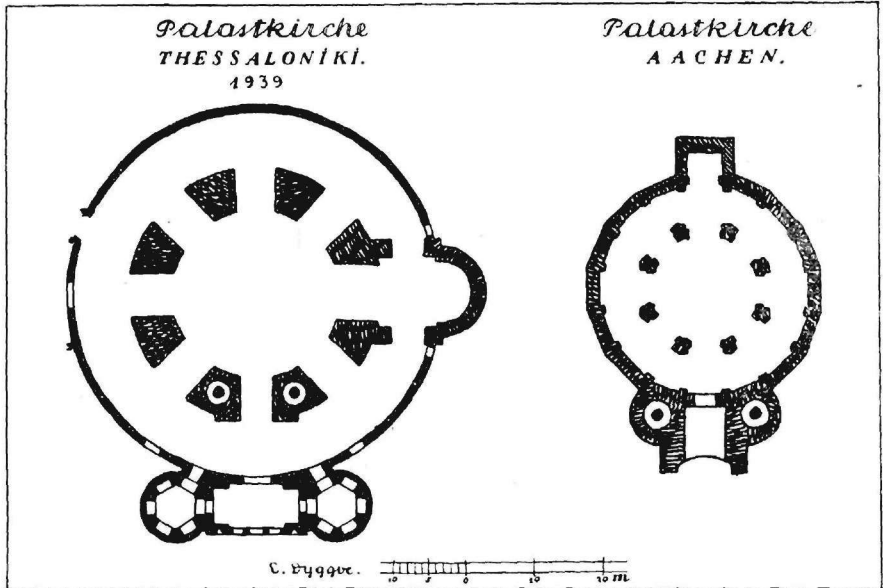

Εἰκ. 6. Κλίμαξ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀποκαλυφθεῖσα ὑπὸ τὸ βυζαντινὸν δάπεδον

Πρὸς Ν τῆς Καμάρας καὶ με ἄμεσον σχέσιν πρὸς αὐτὴν ἀνεκαλύφθη μεγάλη αἴθουσα με πολυτελεῆς μωσαϊκὸν δάπεδον. (Εἰκ. 3-5.) Προηγουμένως ἤδη ὁ Johannes, ἐνεργῶν δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας, εἶχε προσκρούσει εἰς μίαν ἄκραν τοῦ δαπέδου τούτου, ἡ ὁποία ἐπεκοινωνεῖ πρὸς τὸ τόξον με ἄνοιγμα θύρας. Αἱ νέαι ἐρευναι ἔδειξαν ὅτι πρόκειται περὶ οἰκοδομήματος μεγάλων διαστά-

1. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, παρατηρεῖ ὁ κ. D., θὰ ἀπετέλει ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας τοῦ Koethe (JdI 1933, σελ. 185 κ. ἑ.). Ὅποσδήποτε — σημειῶναι — ἡ χρονολογία τῆς ροτόν-τας ὑπὸ τοῦ Hebrard (BSH 44 [1920] σ. 18) εἶναι ἡ ὀρθή.

σεων, 43×18 μ., εις τὸ ὁποῖον ὠδήγει ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ἀνακτόρου εὐρεία κλίμαξ· ἐντεῦθεν διὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἀνοίγματος θὰ διέβαινέ τις εἰς τὸ τόξον καὶ ἐκεῖθεν δι' ἀντιστοίχου μνημιώδους θύρας — ἡ ὁποία θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ἐκλείετο διὰ θυροφύλλων — θὰ εἰσῆρχετο εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ ὁδὸν τὴν ἀγούσαν εἰς τὸ κυκλικὸν κτήριον. Πρέπει νὰ σημειωθῇ τὸ ἀποδεδειγμένον γεγονός ὅτι ὁ ἄξων τοῦ τόξου καὶ τῆς ὁδοῦ συμπίπτει πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τῆς ῥοτόντας. ¹⁾ Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνδέεται ὀργανικῶς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις τοῦ κυκλικοῦ θρησκευτικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοῦ ἀνακτόρου.

Εἰκ. 7. Ἀντιβολὴ τῶν κατόψεων τοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν διαρρυθμισθέντος κτηρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (ἀριστερὰ) καὶ τοῦ ἀνακτορικοῦ ναοῦ τοῦ Aachen (δεξιὰ)

Αἱ πολλὰ τάφροι τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1939, αἱ ὁποῖαι ἐν συνόλῳ εἰς μῆκος ὑπερέβησαν τὰ 400 μ., ἔδειξαν σαφῶς ὅτι τὸ μέγα τοῦτο κτηριακὸν συγκρότημα ἐκτίσθη εἰς ἔδαφος παρθένον. Τότε δηλ. πρώτην φοράν ἰδρῦθησαν οἰκοδομαὶ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς πόλεως.

Ὅλον αὐτὸ τὸ κτηριακὸν συγκρότημα φαίνεται ὅτι ἀργότερα κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους προσηρμώσθη κατ' ἐξαιρετον τρόπον πρὸς τὸ κυκλικὸν κτήριον, τὸ ὁποῖον περὶ τὸ 400 ἐπεξετάθη καὶ μετεσχηματίσθη εἰς τὸ μέγα σύνθετον οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποῖου ἡ κάτοψις φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα 2, II. Ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ κτηρίου ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν πα-

1. Πρῶτος ὁ Hebbgard κατὰ τὸ 1918 διεπίστωσε τὴν σύμπτωσιν αὐτὴν τῶν ἀξόνων (BCH 44 [1920] σελ. 6). Ἐν γένει — τονίζει δ κ. D. — αἱ προηγηθεῖσαι ἐργασίαι τοῦ Hebbgard, αἱ ὁποῖαι ἔμειναν ἡμιτελεῖς, καὶ αἱ παρατηρήσεις του, μερικαὶ τῶν ὁποίων ἐπαληθεύονται τώρα, ὑπῆρξαν χρησιμώταται εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1939.

λαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν πρὸς τὸ ΝΔ μέρος, ἡ δὲ μνημειώδης ὁδὸς ἡ ἄγουσα ἐκ τῆς Καμάρας πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον διετηρήθη. Ἐκ τῶν δύο τούτων διαπιστώσεων ὁ κ. Dyggve θεωρεῖ δυνατόν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μέγας καὶ πολυτελής ναός, ὁ διασκευασθεὶς καὶ ἐπεκταθεὶς περὶ τὸν πυρῆνα τοῦ ἀρχαιότερου κυκλικοῦ εἰδωλολατρικοῦ οἰκοδομήματος, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐκκλησία τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ ἀρχικὸν κυκλικὸν οἰκοδόμημα καὶ ἡ μετασκευὴ του εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν μεταγενεστέρων κυκλικῶν ναῶν. Δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἀνακτορικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀποτελεῖ τὸν χαρακτηριστικὸν πρόδρομον τοῦ κυκλικοῦ τρόπου οἰκοδομῆς, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύεται μὲ τὸν San Vitale τῆς Ῥαβέννας, τὸν San Donato τῆς Ζάρας (Δαλματία) ἢ μὲ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Καρολομάγνου εἰς τὸ Aachen. (Πρβ. εἰκ. 7).

3. Ἀνασκαφὴ Ἁγίας Σοφίας

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐσυνέχισε καὶ κατὰ τὸ 1939 τὰς περὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἀνασκαφὰς διὰ τοῦ κ. Μαρ. Καλλιγᾶ.¹⁾ Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῆ ὅτι παραλλήλως πρὸς τὸν Ν τοῖχον τῆς ἐκκλησίας βαίνει παλαιότερος τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν ὀλίγων ὑπολειμμάτων τῆς διακοσμήσεώς του καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας του φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου. Μέχρι τοῦδε τοῦ τοίχου τούτου ἐβεβαιώθη 56 μέτρων μήκος. Εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῆ ὁ χαρακτήρ τοῦ μεγάλου τούτου οἰκοδομήματος, διὰ τοῦτο ὁ κ. Καλλιγᾶς περιορίζεται νὰ ὑποθέσῃ μόνον, ὅτι πρόκειται περὶ δημοσίου ἀπλῶς κτηρίου. Ὅταν ἐθεμελιούτο ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας ὁ τοῖχος οὗτος δὲν κατεστράφη ἐντελῶς. Τούναντίον φαίνεται ὅτι μέχρις ὠρισμένου ὕψους ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν χωμάτων. Ὅτι δὲ τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον φαίνεται ἐκ τῆς δυσαναλόγως μεγάλης διαφορᾶς βάθους τοῦ δαπέδου τοῦ παρακειμένου ἐξαγώνου ῥωμαϊκοῦ κτηρίου.²⁾ Ἡ ἀστάθεια τῶν ἰζηματωδῶν χωμάτων ἐπὶ τοῦ χώρου ἔνθα ὠκοδομήθη ὁ ναὸς ἐξηγεῖ καὶ τὴν μεγάλην προφύλαξιν ἣτις ἐλήφθη κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελίων, κτισθέντων καὶ ἄλλων τοίχων ὑποστηρίξεως, πέντε τῶν ὁποίων εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν.

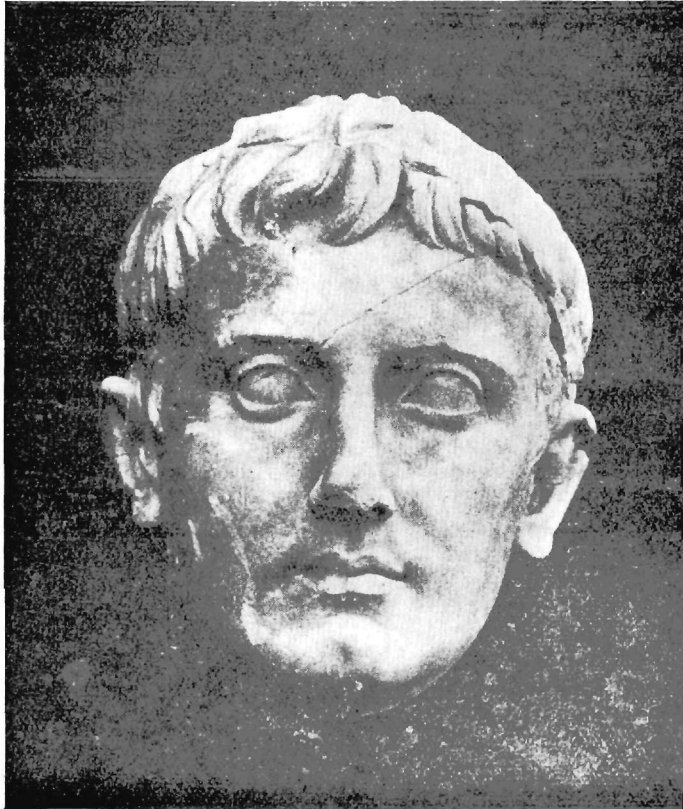
Ὁ ἀνωτέρω μέγας τοῖχος τοῦ 4ου αἰῶνος ἐβεβαιώθη ὅτι πρὸς δυσμὰς φθάνει πέραν τοῦ νεωτέρου τουρκικοῦ προστύλου. Παρὰ τὸ τελευταῖον εὑρέθη τμῆμα τοῦ τοίχου τούτου φέρον καλὸν κονίαμα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου γραπτῶς καὶ κατὰ μίμησιν πολυχρῶμων μαρμάρων εἰκονίζονται ὀρθοστάτης καὶ βάσεις κιόνων. Ἡ διακόσμησις αὕτη εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα, διότι εἶναι μοναδικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ δημοσίου κτηρίου αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Κατὰ τὴν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν τοῦ ναοῦ ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη τὸ ἄνοιγμα ἀρκετὰ εὐρείας καμάρας (ὕψ. 3,50 μ.), ἣτις ὠδηγεῖ εἰς τὸ λεγόμενον τώρα «Ἁγίασμα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου», τὸ κείμενον παρὰ τὸ ῥωμαϊκὸν ἐξαγώνων κτήριον. Ὅτε εἶχεν ἀνασκαφῆ τὸ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ

1. Πρβ. ΠΑΕ 1936 σελ. 111 - 118, 1938, σ. 67 - 75.

2. Πρβ. ВСΠ 46 (1922) Chronique des fouilles σ. 527 καὶ 526 fig. 12.

καθηγητοῦ κ. Στρ. Πελεκίδη τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς καμάρας ἐφαίνετο *κάτωθεν*,¹⁾ ἦτο ὁμως ἀγνωστον ἀπο ποῦ ἤρχιζε ἡ καμάρα αὕτη. Τώρα ἀναμφιβόλως βεβαιοῦται ἡ σχέση τῆς κρύπτης (δηλ. τοῦ λεγομένου Ἁγιάσματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου) μετὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Σημειωτέον ὅτι ὁ τρόπος τῆς τοιχοδομίας τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος καμάρας εἶναι ὅμοιοι (πλίνθοι αἱ ὁποῖαι μὲ τὸ κοίμαμά των παρέχουν μορφήν προνοσιδῆ ὀρώμεναι πλυσγίως).

Εἰκ. 8. Κεφαλή ἀγάλματος Αὐγούστου, εὐρεθέντος ἐν Θεσσαλονίκῃ

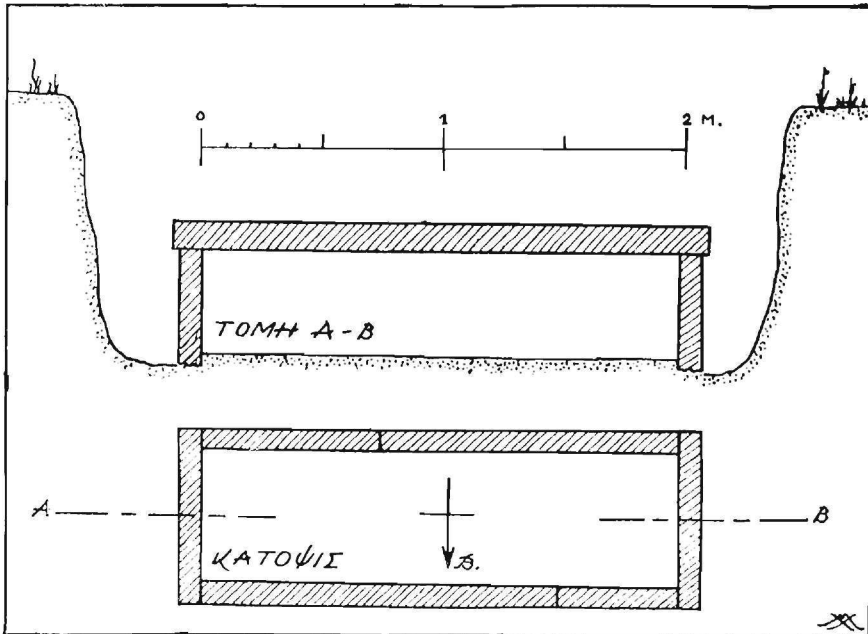
Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἄνοιγμα τῆς καμάρας εὐρέθη τοῖχος, ἀφῆνων μίαν πολὺ στενὴν εἴσοδον, ὀλίγα ἑκατοστόμετρα κάτωθι τοῦ βυζαντινοῦ ἐπιπέδου τῶν χωμάτων.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εὐρέθησαν ἄρκετὰ τεμάχια χαλκίνης ἀλύσεως πολυκανδήλου, χωριζομένης κατὰ εἰσαστήματα ὑπὸ σταυρῶν, σχηματι-

1. Ἀργότερα διὰ νὰ στερεωθῇ τὸ ὑπερκείμενον κράσπεδον τῆς ὁδοῦ ἐκτίσθη ἀναλημματικός τοῖχος ἐκ μπετόν ἀρμέ, ὁ ὁποῖος ἠφάνισε πᾶν ἴχνος τῆς καμάρας.

ζομένων ἐκ μονογραμμάτων τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἄλυσις αὕτη, δυναμένη κατὰ τὸν κ. Καλλιγᾶν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν παλαιότεραν βυζαντινὴν περίοδον, εἶναι σχεδὸν μοναδικὴ εἰς τὸ εἶδός της. Εὐρέθησαν ἐπίσης μερικά βυζαντινὰ πινάκια (τρία ἄρτια καὶ ἄλλα εἰς τεμάχια), θραύσματα λύχνων καὶ τ.τ.

Τεμάχιον τοίχου μὲ ὑπολείμματα μωσαϊκοῦ, καταρρευσάν ποτε καὶ εὐρεθὲν ἐντὸς τῶν ἀνασκαφέντων χωμάτων, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν, ἐφ' ἧς δύναται νὰ στηριχθῆ ὑπόθεσις, ὅτι παρὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα τώρα ἔχουν ἀφανισθῆ. Τέλος θωράκια καὶ ἐπιγραφαί, πού

Εἰκ. 9. Σχέδιον κατόψεως καὶ τομῆς τάφου, εὐρεθέντος παρὰ τὴν Τούμπαν (Θεσσαλονίκη)

ἦσαν κάτωθι τῶν στασιδίων εἰς τὸ πάτωμα τῆς ἐκκλησίας, μετεφέρθησαν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὑπάρχει ὅμως εἰς τὸ δάπεδον καὶ ἄλλο ὑλικόν — θωράκια λ.χ. — τὸ ὁποῖον δεόν νὰ ἀποσπασθῆ καὶ νὰ μεταφερθῆ ἐπίσης προτοῦ φθαρῆ.

4. Τυχαῖα εὐρήματα

α) Κατὰ τὸ δυτ. μέρος τῆς πόλεως, ἔξω τῶν τειχῶν, οἰκοδομουμένου τοῦ ἔργοστασίου Γ. Φλογενίδου (ὁδὸς Εἰρήνης), ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 5,30 μ. μεγάλη σαρκοφάγος 2,46 × 1,40 (πλάτος) × 1,65 (ῦψος) φέρουσα ἀναγλύφους παραστάσεις Ἀμαζονομαχίας καὶ κατὰ τὰς 4 πλευράς. (Πίν. I) Εἰς τὸ μέσον τῆς κυρίας πλευρᾶς εἰκονίζεται ἡ σφαγὴ τῆς Πενθεσιλείας ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος, ἀντιπροσωπεύοντος στῶμα κλίνης, ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἀνακεκλιμένοι, ἀκέφαλοι. Τὰ πλάγια τοῦ καλύμματος, φέρουν πλούσιον διάκοσμον κυνηγίων ποικίλων ἀγρίων ζώων.

β) Δυτικῶς τοῦ Διοικητηρίου καὶ Βορ. τοῦ Σαραπείου εἰς ἀνασκαφὰς ἰδιωτικοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη ἄγαλμα Αὐγούστου ὑπερφυσικοῦ μεγέθους εἰς τεμάχια. Ἡ κεφαλὴ (εἰκ. 8) ἦτο ἔνθετος εἰς τὸν κορμόν, ἐπίσης ἔνθετον τὸ ὄνω τμήμα τοῦ σώματος κατὰ τὴν ὁσφύν. Φέρει μόνον χλαμύδα (paludamentum). Τέχνη πολὺ καλή. Ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, εἰς ὃ μετεκομίσθη.

Εἰκ. 10. Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ ταφου τῆς εἰκ. 9

γ) Κατὰ τὰς σκαφικὰς ἐργασίας τὰς γενομένας διὰ τὰς θεμελιώσεις τῶν νέων ἐγκαταστάσεων τοῦ Πανεπιστημίου ἀνευρέθησαν ἐπιτύμβιοι τινες πλαῆκες ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἔν ὅσπερ κρουσμένον μὲν, καλῆς ὁμῶς τέχνης ἰωνικὸν κιονόκρανον, τοῦ ὁποίου ἡ χρονολογία δύναται νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν 5ον αἰῶνα π. Χ. 1)

δ) Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Γ' ὄρχου αὐτοκινήτων παρὰ τὴν Τούμπαν ἀπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος ἀπλοῦς τάφος ἐκτισμένος καὶ κεκαλυμμένος δι' εἰργασμένων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν (εἰκ. 9). Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν εἰς σκύφος μελαμβραφῆς, εἰς ἀρύβαλλος ἐκ τῶν τελευταίων κορινθιακῶν (εἰκ. 10) καὶ 4 χρυσᾶ ἐλάσματα μὲ ἐμπιέστα γραμμικὰ κοσμήματα (εἰκ. 11), πάντα ἀναγόμενα εἰς τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα. 2)

ε) Εἰς τὴν Λεωφόρον Στρατοῦ καὶ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (ἔξω τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους) εὐρέθη ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἀέτωμα,

1. Καὶ τὸ εὔρημα τοῦτο ἐνισχύει τὰς ἀπόψεις τοῦ καθηγητοῦ κ. Ῥωμαίου ὡς πρὸς τὴν τοπογραφίαν τῆς παλαιᾶς Θέρμης. (βλ. τὴν ἐν ἀρχῇ, σελ. 1-7, τοῦ παρόντος τόμου μελέτην: Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία Θέρμη).

2. Καὶ ἄλλοτε ἀνά τὴν περιοχὴν τῆς αὐτῆς τούμπας — ἦτις σημειώτεον ὅτι παλαιότερα ἦτο γνωστὴ ὡς «Τούμπα Καλαμαριάς» τῶρα δὲ καλεῖται ἀπλῶς «Τούμπα» ἢ «Μεγάλῃ Τούμπα» — εἶχον εὐρεθῆ τάφοι τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰ. π. Χ. BCH 45 [1921] Chronique σ. 541. Περὶ τῆς Τούμπας βλ. L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine (= BCH τ. 41-43 [1917-19] σ. 104. Πρβ. BSA 23 [1918-19] pl. XI, καὶ Heurtley, Prehistoric Macedonia σ. 25).

ἐπιγεγραμμένη κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις. Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν ἀναφέρεται ὅτι κάποια Ἰουλίᾳ Φιλωτέρᾳ ἔστησε τὴν στήλην τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ Ζωσίμῳ· εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν εἶναι ἀνεγεγραμμένον ἐπίγραμμα ἐκ τεσσάρων στίχων, ὧν τρεῖς ἑξάμετροι καὶ εἷς πεντάμετρος. 2ου πηθ. αἰ. μ. Χ.

Σ) Κατὰ τὴν ἑκκαφὴν τοῦ παρά τὸν Λευκὸν Πύργον οἰκοπέδου τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Σάντη εὐρέθησαν τὰ ἐξῆς ἐπιτύμβια μνημεῖα, ἐντειχισμένα εἰς τὰ θεμέλια τοῦ ἐκεῖθεν διερχομένου τεύχους: Τρεῖς βωμοὶ ἐπιγεγραμμένοι. ἕξ ὧν ὁ εἷς φέρει καὶ ἀνάγλυφον προτομὴν γυναικός, τμῆμα μεγάλου ἐπιτυμβίου μνημείου μὲ ἀπόσπασμα ἐπιγραφῆς καὶ ἄγαλμα ἀκέφαλον ἀνδρός togati.

Εἰκ. 11. Χρυσὰ ἐλάσματα ἐκ τοῦ τάφου τῆς εἰκ. 9

Ζ) Ἐκ τινος οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλ. Ὀλγας παρά τὸ γαλλικὸν προξενεῖον περισυλλέγησαν δύο μαρμάρινοι λέοντες (σῶζονται μόνον τὰ πρόσθια ἡμίση) καὶ τρεῖς ἐπιτύμβιοι βωμοὶ ἐπιγεγραμμένοι. Οἱ βωμοὶ εἶχον δημοσιευθῆ τὸ 1876 ὑπὸ τῶν Duchesne - Bayet, ¹⁾ φαίνεται ὅμως ὅτι κατόπι ἐξηφανίσθησαν.

η) Κατὰ τὴν ὁδὸν Μακεδονικῆς Ἀμόνης καὶ πλησίον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κατ' ἑκκαφὴν οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη, ἐρευνηθὲν ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Κοτζιᾶ, τμῆμα μωσαϊκοῦ δαπέδου ῥωμαϊκῶν χρόνων μὲ διάκοσμον πλοχμῶν καὶ γεωμετρικῶν σχημάτων.

Β'. ΠΕΡΙΧΩΡΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

1. Δέκα χιλιόμετρα περίπου βορ. τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ πλησίον τοῦ τύμβου « Μακρίδη Βέη » ἀνευρέθη ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, ἀποτελούμενον ἀπὸ

1. Βλ. Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κλπ. ἀριθ. 398 (σελ. 452), 407 (461) καὶ 436 (475)

6 θραύσματα αρμοζόμενα. "Ανω εις δύο ζώνας εικονίζονται επτά προτομαί κατ' ἐνώπιον. Κάτω ἐπιγραφή, εις τὴν ὁποίαν σημειώνεται καὶ ἡ χρονολογία A I C. ἤτοι 179 μετὰ Χριστόν. 1)

2. Εἰς Ἄσβεστοχώρι καὶ παρὰ τὴν θέσιν Λατομεῖα ὁ κ. Κοτζιάς ἠρεύνησε τάφον κιβωτιόσχημον τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. Μεταξὺ ἄλλων τινῶν ἀσημάντων μᾶλλον κτερισμάτων ἀνευρέθη καὶ χρυσοῦν ῥομβοειδὲς ἔλασμα μὲ ἐμπιέστα κοσμήματα.

3. Ἐπὶ ταπεινοῦ ὑψώματος πρὸς Β τοῦ ἀεροδρομίου Σέδες, ὅτε κατὰ τὸ 1938 ἐγένοντο ἐκσκαφαὶ πρὸς θεμελίωσιν τῆς ἐκεῖ τώρα ὑψουμένης ὕδαταποθήκης, ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι, ἐρευνηθέντες ὑπὸ τοῦ κ. Κοτζιά. Ἐκ τούτων ὁ εἷς, ἀποτελούμενος ἐκ τετραγώνου βαλάμου μὲ ἀμφικλινῆ στέγην καὶ πρόσοψιν ναοειδῆ, φέρουσαν θύραν καὶ ἀέτωμα, εἶχε παλαιόθεν συληθῆ. Ἐξωθι τῆς θύρας εὐρέθησαν ἐρυθρόμορφος πελίκη μὲ παραστάσιν τεθρίππου καὶ τεμάχια σιδηροῦ ξίφους τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ὁ ἕτερος τάφος, εὐρεθεὶς εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων τοῦ προηγουμένου, ἦτο μικρὸς, εἰς σχῆμα σαρκοφάγου

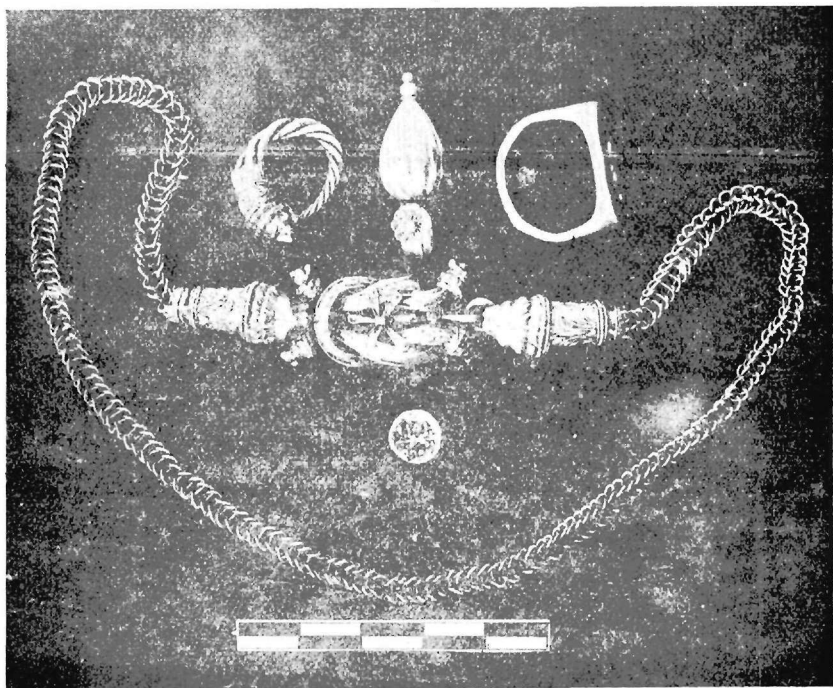
Εἰς. 12. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ τάφου τοῦ Σέδες. *Ὅπισι μερικῆ

μὲ ἀμφικλινῆς μονόλιθον κάλυμμα. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη τιῆμα χρυσοῦ στεφάνου μὲ φύλλα ἐλαίας. Ἐνωθι τοῦ τάφου καὶ ἐν μέσῳ ὑπολειμμάτων πυρᾶς εὐρέθησαν τετηγμένα φύλλα τοῦ ἰδίου στεφάνου, μικρὸν στρογγύλον κάτοπτρον, λαβαὶ χαλκοῦ ἀγγείου, χαλκαὶ κεφαλαὶ ἤλων καὶ θραύσματα 15 περίπου γυναικείων πηλίνων εἰδωλίων.

Ἐκεῖ πλησίον εὐρέθη καὶ τρίτος τάφος ἀσύλητος, σημαντικώτατος διὰ τὸν πλοῦτον τῶν κτερισμάτων. Οὗτος ἦτο κάθετος ἐκτισμένος καὶ κεκαλυμμένος δι' ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι ἦσαν ἐπικεχρισμέναι διὰ λαμπροῦ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, εἰς ὠρισμένον ὕψος, ὑπῆρχε διακοσμητικὴ ζώνη ἐκ χρωματιστῆς γιρλάνδας φύλλων δάφνης. Ὑπεράνω τῆς ζώνης ταύτης καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων ὑπῆρχεν ἄλλη ζώνη μὲ χρωματιστὴν δὴλωσιν ἰωνικῶν γεισιπόδων. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τάφου τούτου ὑψοῦτο κτιστὴ κλίνη ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποτεθῆ νεκρὰ γυνή. Τὰ

1. Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 465 σημ. 2

άνευρεθέντα κτερίσματα ἦσαν πλουσιώτατα καὶ πολυτελέστατα: χρυσοῦς στέφανος μὲ μικρὸν Ἔρωτα εἰς τὸ κέντρον, κρατοῦντα περιστερὰς (εἰκ. 12), ἔξ χρυσαῖ πόρπαι μὲ χαλκᾶς περόνας, ζευγὸς χρυσῶν ἐνωτίων, χρυσοῦς δακτύλιος, φέρων εἰς τὴν σφενδόνην παράστασιν γυναικὸς θηλαζούσης βρέφος, χρυ-

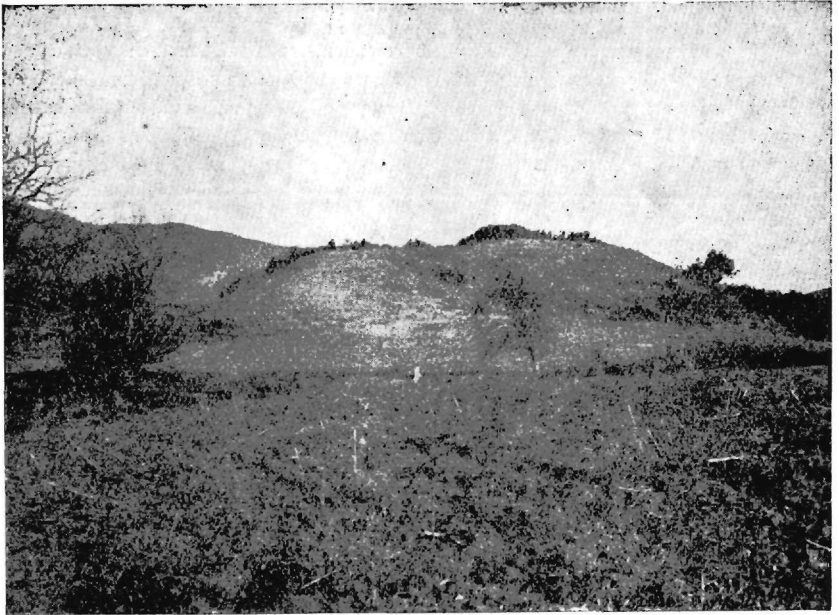
Εἰκ. 13. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ τάφου τοῦ Σέδες. Ἐνω : ἐνώτιον, περιάπτων καὶ δακτύλιος. Κάτω : περιδέριον καὶ νόμισμα Φιλίππου τοῦ Β΄.

σοῦν περιδέριον μετὰ περιάπτου, μικρὸν ὀστέϊνον ἀνάγλυφον Περσεφόνης, μικρὸν χρυσοῦν νόμισμα Φιλίππου τοῦ 2ου (εἰκ. 13), χρυσᾶ ἔλασματα μὲ ἐμπιέστους παραστάσεις, πολλὰ θραύσματα ὀστεῖνων κιστῶν κοσμουμένων μὲ ἐγχαράκτους παραστάσεις ἢ μὲ πρόσθετα μικρογραφικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, (ἰων. κιόνια, ρόδακας κλπ.), ἀργυροῦν κύπελον, χαλκῆ φιάλη, χαλκῆ στλεγγίς κ. ἄ. διάφορα ἀγγεῖα καὶ μικροτεχνήματα.

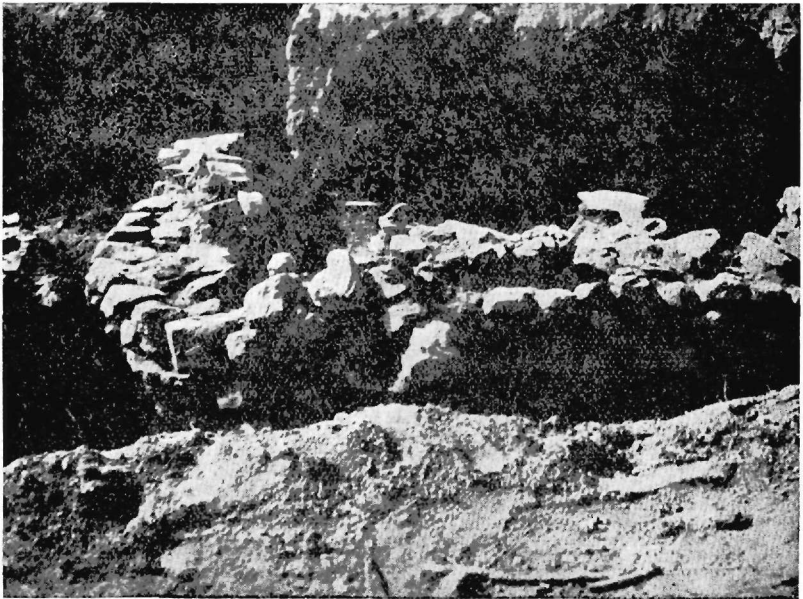
Γ΄. ΣΩΧΟΣ

Κατὰ τὰ ἔτη 1938-39 ἐπὶ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς τούμπας Οὐρδα (εἰκ. 14) παρὰ τὸν Σωχόν, ¹⁾ ὁ κ. Κοτζιάς ἐνήργησεν εὐρείας σκαφικᾶς ἐρεύνας, βεβαιώσας τέσσαρα ἐπάλληλα στρώματα ἐξ ἐκάστου τῶν ὁποίων προῆλ.

1. Πρβλ. JdI 1936, Arch. Anzeiger σ. 145.

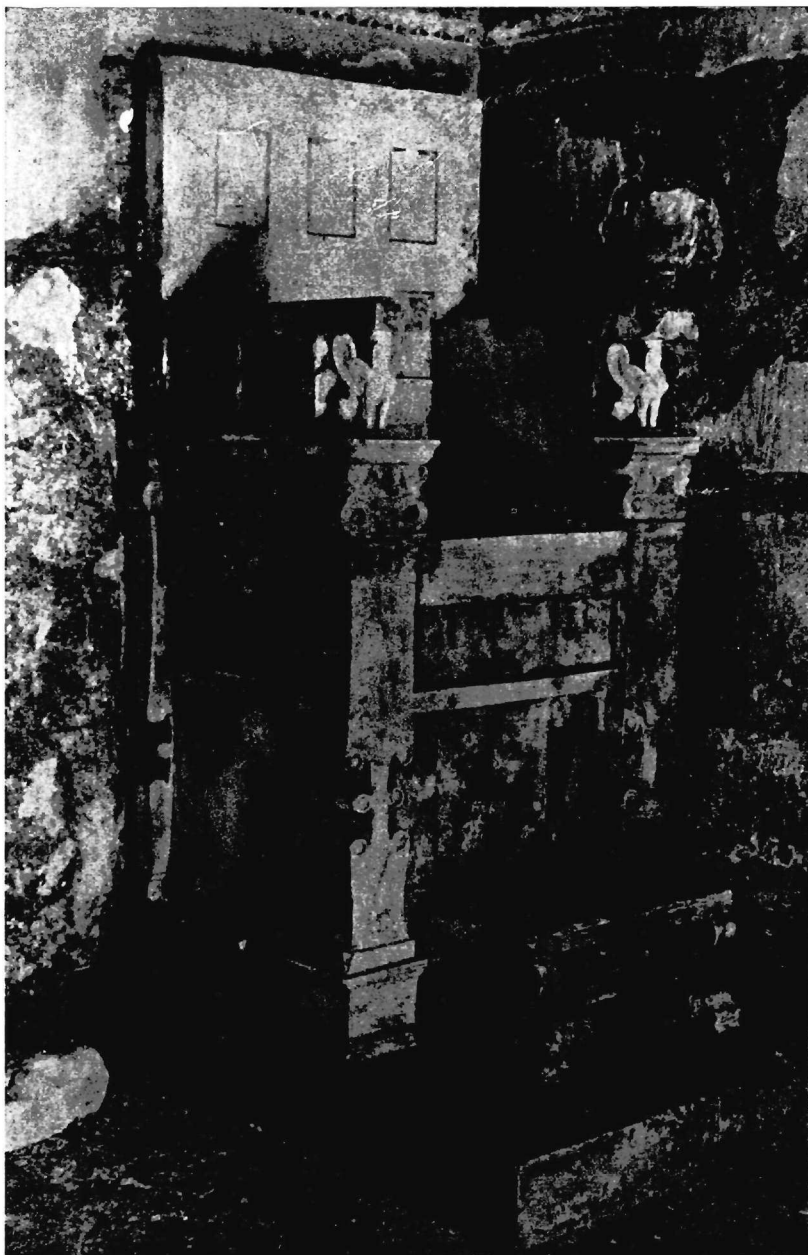
Ει κ. 14. Ἡ παρά τὸν Σωζὸν τούμπα Οὐρδα

Ει κ. 15. Θεμέλια προϊστορικοῦ οἰκήματος τοῦ τετάρτου στρώματος τῆς παρά τὸν Σωζὸν τούμπας] Οὐρδα

Η τράχηλος. Μαριμαφίτη σαρκοφάγος εύρεθείσα ἐν Θεσσαλονίκῃ

Πίναξ II. Ὁ ἐν τῷ τάφῳ τῆς Βεργίνας μαρμάρινος θρόνος μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν

θον θεμέλια οἰκήσεων. Τὰ κτίσματα τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου στρώματος ἦσαν τετραγώνου κατόψεως. Εἰς τὸ τρίτον στῶμα ἐσημειώθησαν 13 καλύβαι κυκλικῆς κατόψεως, ἐκτισμένοι ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἀνωμάλου καὶ ἀμελῶς ἐκτισμένου τοῖχου. Ἡ διάμετρος τῆς μεγαλύτερας καλύβης ἐμέτρει 3,5 μ., τῶν δὲ λοιπῶν 1,30-1,50 μ. Μερικαὶ ἐκ τούτων διετήρουν τὴν εἴσοδον, ἄλλαι δὲ καὶ τὴν ἐστίαν. Εἰς τὸ τέταρτον στῶμα ἐφάνη τετράγωνον πάλιν κτίσμα (εἰκ. 15), τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι συνεδέοντο κατὰ τὰς γωνίας δι' ἰδίου κτιστοῦ κατασκευάσματος. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Κοτζιά τὸ ἀνώτατον στῶμα ἀνήκει εἰς τὴν πρώϊμον ἐποχὴν τοῦ σιδήρου τὸ δὲ κατώτατον ἀνέρχεται μέχρι τῆς μεσοχαικῆς ἐποχῆς.

Δ'. ΒΕΡΟΙΑ

1. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς παρὰ τὴν μεγάλην πλατεῖαν τῆς Βεροίας οἰκίας Ἰορδάνου Κοσμίδου, διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται τὸ ἀρχαῖον τεῖχος τῆς πόλεως, ἐσημειώθη νεκροταφεῖον ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἔνθα ὁ κ. Κοτζιάς ἀνεσκαψε τάφους τινὰς καθέτους ἄνευ ἐπενδύσεως, κεκαλυμμένους διὰ κεράμων ἢ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Ἐντὸς ἑνὸς ψοειδοῦς εὐρυστόμου ἀγγείου μετὰ δύο ταινιοσχῆμων λαβῶν, εἰς ἑκατέραν τῶν ὁποίων ἦτο ἐξηρητημένος πῆλινος κρικος, εὐρέθησαν ἡμίκαυστα ὀστᾶ νεκροῦ. Τῶν τάφων τούτων, καθὼς καὶ ἄλλων, εἶχε χρησιμοποιηθῆ τὸ μαρμαρινὸν ὑλικὸν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐκεῖθεν διερχομένου τεῖχους, ἐξ οὗ προήλθον ἐπιτύμβιοι πλάκες καὶ βωμοειδεῖς στήλαι. Μία ἐκ τούτων φέρει ἀναγλύφους νεκρικὰς παραστάσεις κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς (εἰκ. 16), ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ τῆς κυρίας ὄψεως ἐπιγραφὴν:

ΗΡΩΛΟΥΠΟΝ

ΛΙΑΥΛΗΝΟΣΜΑΞΙΜΟΣ

ΚΑΙΦΛΣΑΜΒΑΤΙΣΤΟΝΥΙΟΝ

Ἄλλη ὁμοία (εἰκ. 17) φέρει τὸ ἐπίγραμμα:

ΒΑΣΣΙΛΗΣΠΟΣΙΝΕΝΘΑ

ΤΑΦΩΝΥΠΟΚΕΥΘΕΣΙΚΡΥΠΤΕΙ

ΚΛΕΙΝΟΝΑΜΑΣΤΡΙΑΝΟΝ

ΓΑΙΑΜΑΚΗΔΟΝΙΗ

ΦΟΙΒΟΥΦΟΡΜΙΝΓΩΝΥΠΟ

ΦΗΤΟΡΑΤΟΝΘΥΜΕΛΗΣΙΝ

ΠΑΝΤΩΝΩΝΜΕΛΕΩΝΙΣΤΟ

ΡΑΤΕΙΡΟΝΟΧΛΟΥ¹⁾

1. Αἱ ὑπογραμμίσεις σημαίνουν συμπλοκάς νηπμάτων (ligaturae). Τὸ ἐπίγραμμα, ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἐλεγειακῶν διατίχων, δύναται νὰ μεταγραφῆ οὕτως:

Βασσίλης πόσιν ἔνθα | τάφων ὑπὸ κεύθει κρύπτει

3 κλεινὸν Ἀμαστριανόν | γαῖα Μακηδονίη,

5 φοίβου φορμίνγων ὑπο | φήτορα, τὸν θυμέλησιν

7 πάντων (τ)ῶν μελέων ἴστο | ρ', ἄ(π)ειρον ὄχλου.

¹⁾ Ἡ γραφὴ ἄ(π)ειρον (στ. 8) ὀφείλεται εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ν. Παπαδάκιν. Ἡ ἔννοια τῆς ἐκφράσεως ἄπειρον ὄχλου εἶναι πιθανῶς, ὅτι ὁ Ἀμαστριανὸς οὖτος, ὁ ὑποφῆτωρ τῶν φορ-

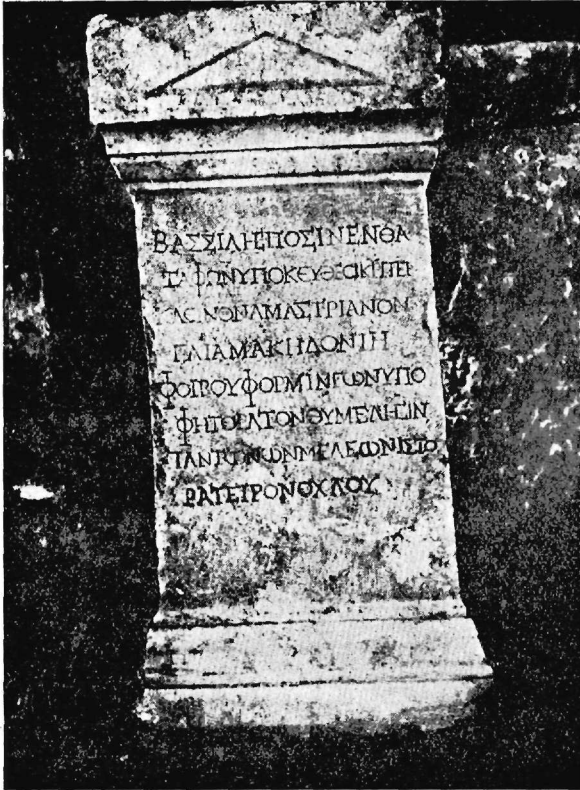

Εικ. 16. α: Ἐπιτύμβιος βωμός ἐκ Βεροίας. β-δ: Ἀνάγλυφα τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ἰδίου βωμοῦ

Ἄλλη ὁμοία φέρει ἀναγλύφους προτομάς ζεύγους καλῆς τέχνης (εἰκ. 18).

Πᾶσαι ἀνάγονται εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, πλὴν θραύσματος πλακός, περιέχοντος ἀπόσπασμα ἐπιγράμματος τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χ. καὶ μιᾶς ἀναγλύφου καὶ ἐπιγεγραμμένης στήλης τοῦ τέλους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

2. Διανοιγομένης κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1939 τῆς δημοσίας ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ τῆς πλατείας Βεροίας πρὸς τὸ πάρκον τῆς Ἑλιᾶς, αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαί

Εἰκ. 17. Ἐπιτύγγραφος βωμὸς ἐκ Βεροίας

ἀντεμετώπισαν τὴν ἀνάγκην τῆς κατεδαφίσεως τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Φωτίδας. Τὸ σ. Ὑπουργεῖον Παιδείας, μὴ παραγνωρίζον τὰς ἀνάγκας τῆς συγχρόνου ζωῆς τῆς πόλεως, κατόπιν γνωματεύσεως τοῦ τότε Ἐφόρου τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ἄ. Ξυγγοπούλου, ἔδωκε τὴν ἄδειαν κατεδαφίσεως τῆς ἐν λόγῳ ἐκκλησίας — ἡ ὁποία ἄλλωστε οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσίαζε ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως, ἦτο δὲ καὶ ἐτοιμόρροπος — ὑπὸ τὸν ὄρον

μίγγων τοῦ Φοίβου, ὁ γνώστης πάντων τῶν μελῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν θυμέλην (δηλ. τὸ θέατρον) ἦτο μουσικὸς περιωπῆς τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα δὲν ἦσαν νὰ τέρπουν τὸ πολὺ πλῆθος. Τὸ ἐπίγραμμα ἀνήκει, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, εἰς τὸν 2ον αἰῶνα μ.Χ.

νά άποσπασθοῦν αἱ τοιχογραφίαι. Οὕτω καὶ ἐγένετο: Αἱ σημαντικώτεραι τοιχογραφίαι, ἀναγόμεναι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ κ. Ξυγγοπούλου πιθανῶς εἰς τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀπεσπάρθησαν ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου συγκολλητοῦ Γ. Κοντογεώργη καὶ ἀπετέθησαν προσωρινῶς εἰς τὴν γειτονικὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προφήτου Ἑλίου. Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς ἐκκλησίας, γενομένην τῇ ἐποποιεῖα μου, ἀνευρέθη καὶ ἀρχαῖον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον

Εἰκ. 18. Ἐπιτύμβιος βωμὸς ἐκ Βεργοῖας

εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς, ἦτοι μία μαρμαρινὴ πλάξ ἐνεπίγραφος ἑλληνιστ. χρόνων (ἐποχῆς Ἀντιγόνου τοῦ Δάσωνος ἢ Φιλίππου τοῦ Ε΄) μὲ ὀνόματα νικητῶν παλαιστικῶν ἢ μουσικῶν ἀγῶνων,¹⁾ ἐν ἰωνικῶν κιονόκρανον ἐφθαρμένον ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἄλλο ἄρτιον ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐπύκρναν παραστάδος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τινὰ ἄλλα μικροτέρας σημασίας. Μετεκομίσθησαν καὶ ταῦτα μετὰ τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προφήτου Ἑλίου.

1. Καθὼς βλέπω εἰς τὸν Δὴμιτσαν, Ἡ Μακεδονία κλπ. ἀριθ. 56 σελ. 67, ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶχε δημοσιευθῆ πρὸ 80ετίας περίπου ὑπὸ τοῦ Delacoulonche.

Ε'. ΠΑΛΑΤΙΤΣΑ

1. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας καὶ τὸν τάφον τῆς Βεργίνας

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Παλατίτσας, γινόμεναι διὰ δαπάνης κυρίως τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ συμμετοχὴν τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, ἤρχισαν τὸν Μάρτιον τοῦ 1938 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Ῥωμαίου, ἐσυνεχίσθησαν δὲ κατόπιν εἰς τρεῖς ἄλλας περιόδους:

Εἰ κ. 19. Πρόσοψις τοῦ τάφου τῆς Βεργίνας

Ὀκτώβριον 1938, Μάρτιον καὶ Ὀκτώβριον 1939. Σκόπιμον εἶναι μαζί μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τῶν δύο τελευταίων περιόδων τοῦ 1939 νὰ μνημονευθῇ καὶ ὅ,τι προηγήθη κατὰ τὰς δύο περιόδους τοῦ 1938.

Δύο ἦσαν ἐξ ἀρχῆς αἱ κατευθύνσεις τῶν ἐργασιῶν τοῦ κ. Ῥωμαίου: ἡ ἔρευνα τοῦ τάφου τῆς Βεργίνας¹⁾ καὶ ἡ συνέχισις τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας.²⁾

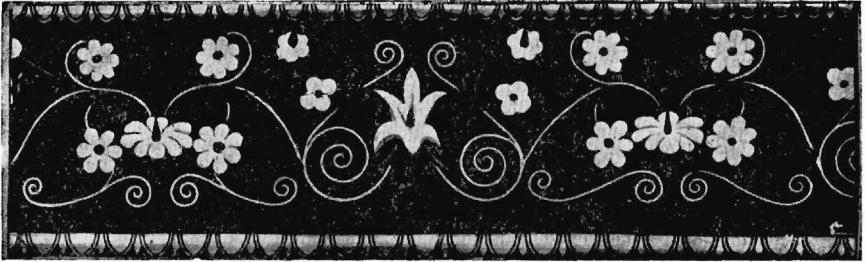
Ὁ τάφος ἐκαθαρίσθη καὶ ἠρευνήθη κυρίως κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν (Μάρτιον 1938).³⁾ Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς περιόδους

1. Ὁ τάφος οὗτος κεῖται πρὸς Β καὶ ὄχι μακρὰν τοῦ ἀνακτόρου.

2. Μέρος τοῦ ἀνακτόρου εἶχεν ἀνσκάψει κατὰ τὸ 1861 ὁ ἐπιφανὴς Γάλλος ἀρχαιολόγος I. Heuzey. Ἡ δημοσίευσις ἐγένετο εἰς τὸ λαμπρὸν δίτομον ἔργον: Heuzey et Dautmet, Mission archéologique de Macédoine, Paris, 1876.

3. Πρβλ. Κ. Ῥωμαίου, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1940, σελ. 41 - 49.

έσυνεχίσθη ή έρευνα και ή μελέτη του μνημείου, οτε έγινοντο και αι άπαραίτητοι στερεωτικοί, άναστηλωτικοί και προστατευτικοί έργασοίαι.

Εικ. 20. Ζωοφόρος τής προσόψεως του τάφου τής Βεργίνας

Τό κτήριον έχει μήκος έξωτερικόν 8,65, πλάτος κατά τήν πρόσοψιν 7 και ύψος πλέον των 5 μ. Τό όλον οικόδομημα καλύπτεται υπό καμάρας, κλειομένης έμπρός (άνατολικά) με

εϋθύ μέτωπον άρχαιου ναού. (Εικ. 19). Ή ναοειδής αύτη πρόσοψις μορφοϋται διά τεσσάρων ήμικιώνων Ιωνικου ρυθμου, οι όποιοι βασιάζουν έπιστύλιον, ζωοφόρον με συμπλέγματα χρωματιστών άνθεμιών (Εικ. 20), γείσον και άέτωμα. Ως οικόδομικόν ύλικόν έχουν χρησιμοποιηθή παρωρειδεΐς άσβεστόλιθοι.

Εικ. 22. Σφιγξ του θρόνου του τάφου τής Βεργίνας

των ήλων, εις τους όποίους θα ειχον έξαρτηθή τά όπλα, ένδύματα, δώρα κ.λ.π. των νεκρών, τά όποία βέβαια δέν εύρέθησαν. Δύο διπλών κολοσσιαίων μαρ-

Τό έσωτερικόν διαιρείται εις στενόν πρόδομον και θάλαμον άκριβώς τετράγωνον, έκάστη πλευρά του όποιου μετρεί 4,66 μ. Τόν πρόδομον εις ώρισμένον ύψος του τοΐχου περιθέει διακοσμητική γραπτή ζώνη με θέματα, όπως και εις τήν ζωοφόρον, ειλημμένα έκ του κόσμου των άνθέων (Εικ. 21). Ο κυρίως νεκρικός θάλαμος φέρει εις τό αύτό ύψος των τοΐχων άπλην ταινίαν, όριζομένην άπό κυμάτια. Έδω φαίνονται αι όποι

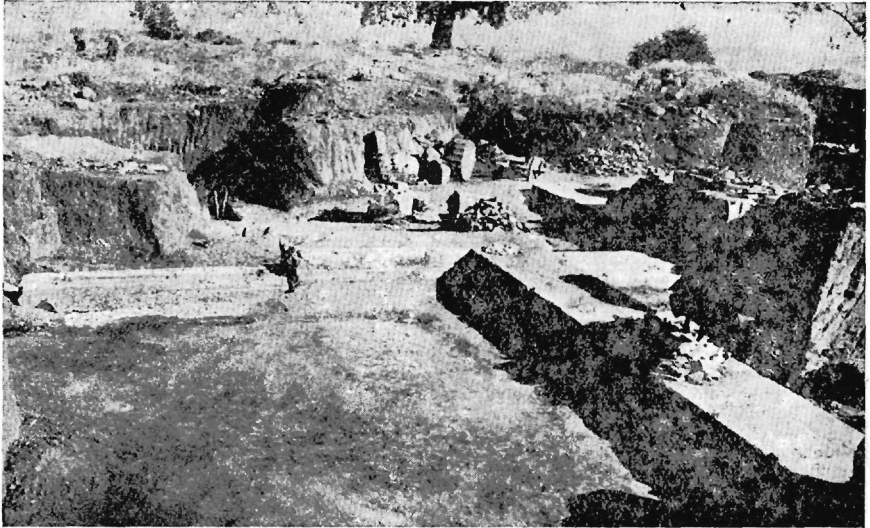
ΕΙ κ. 21. Διακοσμητική ταινία του προδρόμου του τάφου της Βεργίνας

ΕΙ κ. 23. Ἀπὸ τὴν διακόσμησην τοῦ ἐν τῷ τάφῳ τῆς Βεργίνας θρόνου

μαρίνων θυρών (ύψους 3 μ.) τοῦ προδόμου καὶ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου εὐρέθησαν τὰ τεμάχια ἐντὸς τοῦ τάφου.¹⁾

Ἐντὸς τοῦ κυρίως θαλάμου εἰς τὸ βάθος καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν, ἀναστήλωθεις καὶ συμπληρωθεις κατὰ τὸ 1939, ὑψοῦται μέγας μαρμαρινὸς θρόνος,²⁾ ἀριστερὰ δὲ ὀρθογώνιον κτίσμα, εἶδος τραπέζης ἢ κλίνης, ἐπενδεδυμένον μὲ λευκὸν κονίαμα.

Εἰκ. 21. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατιτσας. Ἐμπρός: ἡ αἰθουσα μὲ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον

Ὁ θρόνος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ μεγάλου του μεγέθους, ὕψους 2 μέτρων, (Πίν. II) δὲν εἶναι ἐπιπλον κοινῆς χρήσεως, ἀλλ' ἀφιέρωμα εἰς τὸν νεκρόν. Αἱ γύψιναι σφίγγες τῶν βραχιόνων τοῦ φαίνονται εἰς τὸν πίν. II καὶ τὴν εἰκ. 22 ἔγιναν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον, συγκολληθέν ἐκ πολλῶν θραυσμάτων, ἀπόκειται τώρα εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Τὸ ὄραϊον τοῦτο μνημεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι πρωτοφανές εἰς μακεδονικὸν τάφον, ἔφερε καὶ γραπτὴν διακόσμησιν, ἐκ τῆς ὁποίας τώρα σώζεται μόνον μέρος κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν πλευρῶν, ἐνθα εἰκονίζονται δύο γρῦπες κατασπαράσσοντες ἔλαφον (εἰκ. 23).

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὴν πρώτην περίοδον (Μάρτιον 1938) περιωρίσθη εἰς τὸν καθαρισμὸν τῶν ἀνεσκαμμένων χώρων κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα, ὅπου εἶχον ἐργασθῆ οἱ Γάλλοι ὑπὲρ τὸν Heuzey κατὰ τὸ 1861. Ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ ἔλθουν πάλιν εἰς φῶς τὰ παλαιὰ ἑρείπια,

1. Ἡ καταστροφὴ τῶν θυρῶν καὶ ἐν γένει ἡ σύλησις τοῦ τάφου φαίνεται νὰ εἶχε γίνῃ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, μετὰ τὸ 1861, δηλ. μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Heuzey, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἀγνωστος.

2. Καὶ ὁ θρόνος εὐρέθη εἰς τεμάχια. Ἡ ἀναστήλωσις ἀφήκε μερικά κενά, τὰ ὁποῖα ἀνεπληρώθησαν διὰ γύψου.

δσα έσώθησαν από την καταστροφήν των χωρικών, τά όποια έκ τής παρόδου τριών τετάρτων περίπου αιώνας είχον καλυφθί έκ νέου από σωρούς χωμάτων.

Κατά την περίοδον του Σεπτεμβρίου του 1938 έξηκολούθησεν ή έργασία είς τό αυτό τμήμα, δετέ έξηκριβώθη ότι ό χώρος ό κείμενος πρός Ν τής θόλου δέν είχεν έρευνηθί υπό των Γάλλων, άρκεσθέντων νά βεβαιώσουν τό σχέδιον τής κατόψεως μόνον έκ των σωζομένων τότε τοίχων. 'Η έρευνα έξετάθη και είς τό δυτικόν τμήμα του άνακτόρου. ΝΔ τής θόλου άπεκαλύφθη μέγα δωμάτιον μέ δάπεδον έκ ψηφιδωτού και ώραιον μαρμάρινον κατώφλιον (είκ. 24). Κατά τό δυτ. άκρον του άνακτόρου άπεκαλύφθησαν δύο εύρύτατοι χώροι (14 X 14 μ. περίπου), έπεστρωμένοι διά μαρμαροθετημάτων.

Είκ. 25. Κέραμος καλυπτή του άνακτόρου τής Παλατίτσας

Κατά την αύτην περίοδον εύρέθη και ό έτερος τάφος, ό άνασκαφείς και δημοσιευθείς υπό του Heuzey ¹⁾ είς έρειπιώδη κατάστασιν, διότι ή καμάρα του είχε καταρρεύσει. Έκαθαρίσθη έν μέρει, όχι μέχρι του δαπέδου, άλλ' όσον ίνα βεβαιωθί ότι πρόκειται περί του δημοσιευθέντος τάφου.

Κατά την τρίτην και τετάρτην περίοδον των άνασκαφών (Μάρτιον και Όκτώβριον 1939) έβεβαιώθη, ότι τό πλάτος του άνακτόρου δέν ήτο 78 μ., ως έπίστευον οι Heuzey - Daumet, άλλ' 87, διότι έξηκριβώθη, ότι ό βόρ. τοίχος, τόν όποϊον οι Γάλλοι έθεώρουν άναλημματικόν, ήτο ό έξωτερικός τοίχος του άνακτόρου. "Όθεν έξητήθη διά δοκιμαστικών τομών ό άναλημματικός τοίχος, ό όποϊος έπρεπε νά ύπάρχη κάπου βορειότερον' τό μόνον άποτέλεσμα ήτο ή άποκάλυψις νεκροταφείου χριστιανικού μέ 13-14 νεκρούς και όλίγα πτωχά κτερίσματα.

Κατά την άνασκαφήν του βορ. τοίχου άνευρέθη ή Β Δ γωνία του άνακτόρου. Έπίσης άπεκαλύφθη και ή ΝΔ, ένθα οι όρθοστάται είχον διατηρηθί είς καλήν κατάστασιν. Παρατηρήθη τότε ότι ύπεράνω των όρθοστατών ούδαμου έσημειώθησαν λίθοι. Τοϋτο σημαίνει ότι ή ύπόλοιπος τοιχοδομία συνίστατο έξ άπλής πλινθοδομής.

Κατά τόν Μάρτιον του 1939 έγένετο άνασκαφή κατά τό Ν τμήμα τής δυτ. πλευράς, ένθα εύρέθησαν διάφοροι μικροί χώροι όχι φανεράς χρήσεως. Κατά την περίοδον αύτην ήρχισεν ή άνασκαφή του περιστυλίου τής αύλής έκ τής ΝΑ γωνίας, άνευρεθέντος τμήματος τριγύφου και έπιστυλίου. Αύτά ύπήρξαν οι προάγγελοι σειράς άρχιτεκτονικών μελών, κατά την τελευταίαν άνασκαφικήν περίοδον άποκαλυφθέντων, ήτοι σπονδύλων δωρικών κιόνων,

1. L. Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie, Paris 1860.

έπιστυλίων, τριγλύφων, γείσων και ενός εξαιρετικού δωρικού κιονοκράνου. Ἄξιο σημείωτον εὕρημα τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1939 ὑπῆρξε μέγα ἰωνικὸν κιονόκρανον ἀμφικίονος, ὁμοιον πρὸς τὸ μεταφερθὲν ὑπὸ τῶν Γάλλων εἰς Παρισίους καὶ ἀποκείμενον τῶρα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου. 1)

2. Κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1939 ὑπὸ συνεργείου ἐνεργοῦντος σκαφικῆς ἐργασίας πρὸς κατασκευὴν γεφύρας ἐπὶ τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ Βεροίας-Κατερίνης, 1 1/2 περίπου χιλιόμετρα δυτικῶς τοῦ χωρίου Μετόχι, 2) ἀνευρέθη μαρμαίριος βωμὸς ἐνεπίγραφος, ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀποκεκρουσμένος. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως φέρει ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὴν θεάν Ἄρτεμιν, τῆς ὁποίας ἱερὸν φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως Ἐκτὸς τῆς ἀναθηματικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς, ἀργότερα καὶ κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα εἶχον χαραχθῆ καὶ ἄλλαι (περὶ τὰς 15) ἐπιγραφαί, περιέχουσαι ἀπελευθερωτικὰς πράξεις — πολλαὶ τῶρα εἶναι ἐλλιπεῖς — καὶ καλύπτουσαι ὅλας τὰς ἐπιφανείας τοῦ βωμοῦ, μὴδὲ τῆς βάσεως καὶ τῶν ἀετωμάτων ἐξαιρουμένων. Σῶζονται τῶρα ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει περὶ τοὺς ἑκατὸν στίχοι. Αἱ ἀπελευθερωτικαὶ πράξεις ἔφερον καὶ χρονολογίας, ἐξ ὧν πλήρεις σῶζονται πέντε. Ἡ παλαιότερα εἶναι τοῦ 189, ἡ δὲ νεωτέρα τοῦ 243 μ. Χ. 3).

Σ'. ΠΙΕΡΙΑ

Μεταξὺ τῶν χωρίων Κ ο υ ν τ ο υ ρ ι ὠ τ ι σ σ α καὶ Κ α λ ὕ β α ι τῆς Πιερίας ὁ κ. Κοτζιάς ἀπεκάλυψε νεκροταφεῖον τῆς πρωτοῦ ἐποχῆς τοῦ σιδήρου (early iron age), ἐρευνήσας δώδεκα τάφους κιβωτιστήτους, ἐκτισμένους καὶ κεκαλυμμένους δι' ἀκατεργάστων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν πάχους 0,10 μ. Ἐκαστος τάφος, κείμενος ὑπὸ μαστοειδῆς ἔξαρμα γῆς ὕψους 0,50 — 0,80 μ. περιεῖχε ἀνὰ ἓνα νεκρὸν ἐκτάδην κείμενον ἐπὶ φυσικοῦ ἐδάφους. Κτερίσματα: κύλικες ὑψίποδες ἢ μετὰ ταπεινοῦ ποδός, φιάλαι, σκύφοι, μία ὕδρια ἄνευ ποδός, χαλκοὶ δακτύλιοι, πόρπαι χαλκαὶ μὲ σπείρας — αἱ λεγόμεναι *spectacle-fibulae* — κ. ἄ. κατὰ τὸ πλεῖστον ἄρτια.

Ζ'. ΕΥΡΩΠΟΣ ΠΑΙΟΝΙΑΣ

Εἰς τὸ χωρίον Ε ὕ ρ ο π ο ς (πρώην Ἄσικλάρ) τῆς ἐπαρχίας Παιονίας ὁ κ. Κοτζιάς ἠρεύνησε κατὰ τὸ 1938 τάφον ῥωμαϊκῶν χρόνων καμαροσκέπαστον, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν θαλάμων, κατ' εὐθειᾶν συνεχομένων. Εἰς τὸν πρῶτον θάλαμον εἶχον ταφῆ πολλοὶ νεκροί, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς ἀνὰ εἷς. Κτερίσματα πτωχά, πρὸ πάντων ψηφίδες περιδεραιῶν, δακτύλιοι κ.λ.π. ἐξ ὑαλώδους μάζης. Εἰς τὸ παρὰ τὸ χωρίον ὕψωμα — τὴν ἀκρόπολιν κατὰ τὸν κ. Κοτζιά — ἀνευ-

1. Διὰ τὸ κιονόκρανον τοῦτο, καθὼς καὶ διὰ τὸ δωρικόν, ἀλλὰ καὶ γενικὰ διὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Κ. Ρ ω μ α ἰ ο υ, Τὸ ἀρχαῖο μακεδονικὸ ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας εἰς τὸ περιοδικὸν Φάρος τῆς Βορ. Ἑλλάδος, 1940 σελ. 215-220.

2. Τὸ χωρίον, ἢ μᾶλλον ὁ συνοικισμὸς Μετόχι κεῖται μεταξύ τῆς γεφύρας τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῆς Παλατίτσας.

3. Ὁ καθηγητὴς κ. Ρωμαῖος, ὁ ὁποῖος πρῶτος μετέβη ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ Ἐφόρου κ. Κοτζιά καὶ ἐμερίνησε νὰ μεταφερθῆ διὰ δαπάνης τοῦ ὁ βωμὸς εἰς τὸ σχολεῖον Βεργίνας, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀναθέσῃ τὴν δημοσίευσιν. Ἡ φιλοξενία τοῦ σεβαστοῦ μοῦ διδασκάλου εἰς τὴν Βεργίναν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1939 καὶ αἱ διευκολύνσεις τοῦ μοῦ παρέσχον τὴν δυνατότητα νὰ μελετήσω τὸ εὕρημα καὶ νὰ λάβω φωτογραφίας, ἔκτυπα κλπ. Ἐλπίζω τὰ κείμενα νὰ ἴδουν σύντομα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

ρέθησαν δύο γυναικεία ειδώλια ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ δύο κέραμοι, φέροντες ἐνσφράγιστον ἐπιγραφὴν ΕΥΡΩΠΟΥ.¹⁾ Ὁ κ. Κοτζιάς ἐσημείωσεν ἐπίσης δύο προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς (ἓνα ἐπὶ τῆς τούμπας, τῆς κειμένης πρὸς δ. τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ σημερινοῦ χωρίου Εὐρώπος καὶ ἕτερον

Εἰκ. 26. Τορευτὴ παραγναθὴς χαλκοῦ κράνου ἐξ Ἁγίου Γεωργίου Γρεβενῶν

εἰς Δία κατ' ἐνώπιον, κρατοῦντα σκήπτρον καὶ κεραυνόν. Ἱερὸν ΔΙΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΥ — κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν πλακῶν — φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ πού.

2. Εἰς σκαφικὰς ἐργασίας ἐνεργουμένας παρὰ τὸν Ἁγίον Γεώργιον Γρεβενῶν ἀνευρέθη παραγναθὴς χαλκοῦ χυτοῦ κράνου, ἐν ᾗ εἰκονίζεται μὲ

1. Ἡ τοποθέτησις τῆς Εὐρώπου εἰς τὸ χωρίον Ἀσικλάρ εἶναι ἀσφαλὴς κατόπιν τῆς πρὸ ἐτῶν ἐκεῖ εὐρεθείσης τιμητικῆς ἐπιγραφῆς τῆς πόλεως τῶν Εὐρωπαίων, ἀνακηρυξάσης τὸ 108 π. Χ. τὸν Μάρκον Μινούκιον Ῥοῦφον εὐεργέτην « διὰ τὸν πρὸς τοὺς Γαλάτας, Σκορδίστας καὶ Βέσσους καὶ τοὺς λοιποὺς Θράκας πόλεμον ». (Βλ. Σ. Κουγιάν, Ἑλληνικά 5 (1932) σελ. 5 κ. ἔ. Πρβλ. Ἀ. Κεραμόπουλον, Ἀρχ. Ἐφημερίς 1932 σελ. 107). Χαρακτηριστικὸν θραῦσμα μαρμαρίνης θύρας μακεδονικοῦ τάφου ἑλληνιστικῶν χρόνων εἶδον ἐγὼ πρὸ ἐτῶν ἐν-τειχισμένον εἰς τὴν βρύσιν τῆς πλατείας τοῦ χωρίου.

2. Βλ. ἀνωτέρω σελ. 490.

ἐπὶ ὑψώματος ἀπέχοντος 3/4 ὥρας δυτικῶς τοῦ γεινιάζοντος χωρίου Τούμπα) καὶ περίβολον ἀρχαίας πόλεως μεταξὺ Τούμπας καὶ Γοργόπης.

Η'. ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Εἰς Μαυροπηγὴν (πρῶην Καραμπουνάρ) τῆς Ἑορδαίας καὶ ἐπὶ λόφου ὑψουμένου ΒΔ τοῦ χωρίου ὁ κ. Κοτζιάς τὸ 1938 ἐβεβαίωσεν ἐρείπια ἀκροπόλεως. Κατὰ τοὺς ἀνατ. πρόποδας τοῦ λόφου τούτου ἀπεκάλυψε τάφον τῆς πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου (early iron age), ὁμοιον πρὸς τοὺς ἐν Πιερίᾳ εὐρεθέντας,²⁾ ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε ταφῆ εἰς νεκρὸς ἐκτάδην. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ σκελετοῦ εὐρέθη διάδημα ἐκ χαλκοῦ ἐλάσματος, χαλκῆ πρόρη ἐκ δύο σπειρῶν ἀποτελουμένη (spectacle-fibula) κ. ἄ. ΝΔ δὲ τοῦ χωρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας, κατόπιν ἀνασκαφῆς ἀνεῦρεν ἀναθηματικὰς ἀναγλύφους πλάκας, εἰκονιζού-

ζωηρώς ανάγλυφον τρόπον Νίκη πτερωτή, φέρουσα ποδήρη χιτώνα δωρικόν και κρατούσα δόρυ και ασπίδα. Ἄνω φέρει δύο ὀπὰς ἀναρτήσεως. Φαίνε-

Εἰκ. 27. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Λάρητος ἐκ Ῥοδῶνα Δοϊράνης

ται ὅτι κάποτε, φθαρέντος ἴσως τοῦ λοιποῦ κράνου, ἀπεκόπη ἢ παραγναθὶς καὶ ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ὡς περίαιπτον κόσμημα. Ἐπιμελὴς ἐργασία Ῥωμαϊκῶν χρόνων. (Εἰκ. 26).

Θ'. ΔΟΪΡΑΝΗ

Εἰς τινὰ ἀγρὸν παρὰ τὸ χωρίον Ῥοδῶνας (πρῶην Ρόμποβον) τῆς περιφερείας Δοϊράνης ἀνευρέθη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Λάρητος ἄρτιον ἐπιμε-

λοῦς ἐργασίας. Φέρει βραχὺν χιτῶνα ἐζωσμένον καὶ κρατεῖ διὰ τῆς ἀνυψουμένης δεξιᾶς ῥυτὸν ἀπολήγον εἰς κεφαλὴν ζώου, διὰ δὲ τῆς προβαλλομένης δεξιᾶς φιάλην ὀμφαλωτὴν. "Υψ. 0,215 μ. (Εἰκ. 27).

Γ. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

1. Ἐν Τορῶνῃ Χαλκιδικῆς, ἐπὶ τοῦ φερωνύμου κόλπου καὶ ὑπὸ τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον, ἐκτιομένον ἐξ ἀρχαίου ὕλικοῦ, ὁ κ. Κοτζιάς ἐσημείωσεν ἄφθονα δοτράκα χειροποιήτων προϊστορικῶν ἀγγείων ἀμαυροχρῶμων καὶ ἐγγα-

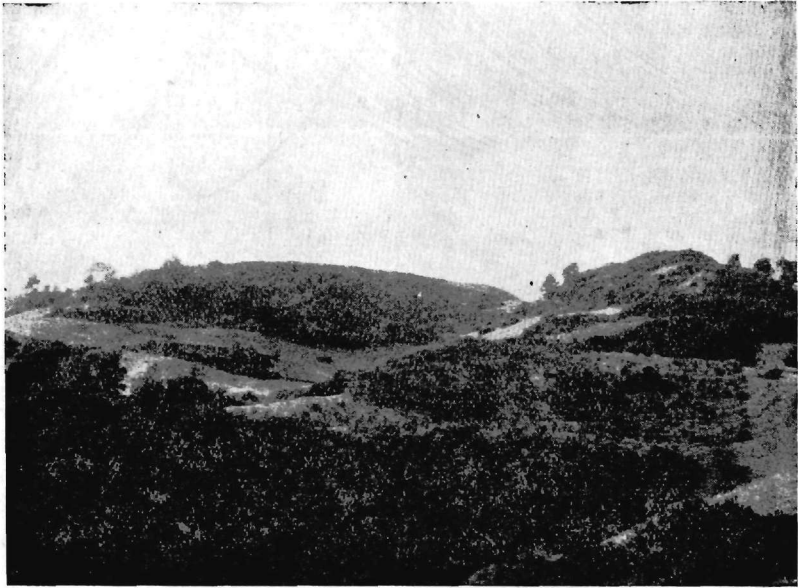
Εἰκ. 28. Ἀποψὶς τῆς περσονήσου τῆς Τορῶνης

ράκτων, διεπίστωσε δὲ ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις, ἔνθα ἐρείπια μικροῦ ναοῦ, ἐξετείνετο πρὸς νότον καὶ ὑπερθεν τοῦ κάστρου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ αὐτοῦ ἡ ῥωμαϊκὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ, ἐν ἣ παρετήρησε γλυπτὰ τινα παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. (Πρβ. εἰκ. 28).

2. Εἰς μικρὰν κοιλάδα νοτίως τοῦ χωρίου Νέος Μαρμαρᾶς (κατὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Σιθωνίας) ὁ κ. Κοτζιάς ἠρεύνησεν ἐν μέρει παλαιοχριστιανικὴν ἐκκλησίαν καὶ προϊστορικόν τινα συνοικισμόν ἐπὶ ταπεινῆς ἡμικατεστραμμένης τούμπας κατὰ τὸ ἄκρον τῆς κοιλάδος κειμένης.

3. Κατὰ τὸν Ἄγιον Νικόλαον (περιφέρεια Συκιᾶς, ἐπὶ τῆς Σιθωνίας) ὁ κ. Κοτζιάς ἠρεύνησε δύο προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν, κείμενος ἐπὶ δύο ὕψωμάτων παρὰ τὴν παραλιακὴν θέσιν Πύργοι ἔφερον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δοτράκα, τὰ ὅποια ἀνήρχοντο εἰς τὴν μέσην χαλκῆν ἐποχὴν (middle bronze age) καὶ κατήρχοντο μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ὁ ἕτερος συνοικισμὸς κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὕψωματος « Βέτρινο » (Πρβ. εἰκ. 29) περιβαλλομένου ὑπὸ περιβόλου ἐλληνικῶν ἢ ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ὑψώματος εὐρέθησαν ὀλίγα δοτρακα χειροποιήτων ἀγγείων ἀμαυροχρῶμων, ἄφθονα δὲ γραπτῶν (μελανὰ ἢ καστανόχροα φυλλοειδῆ κοσμήματα ἐπὶ ἐδάφους στυλπινοῦ ὑπερύθρου ἢ ὑποκιτρίνου). Ἐξῶθεν καὶ πρὸς ἀνατ. τοῦ περιβόλου εἰς δύο μικρὰς τούμπας εὐρέθησαν δοτρακα χειροποιήτων ἀγγείων ἀμαυροχρῶμων, ἐγχαρακτικῶν καὶ τινῶν ἐγχρῶμων. Αἱ ἀνωτέρω ἐν Χαλκιδικῇ ἔρευναι ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1938.

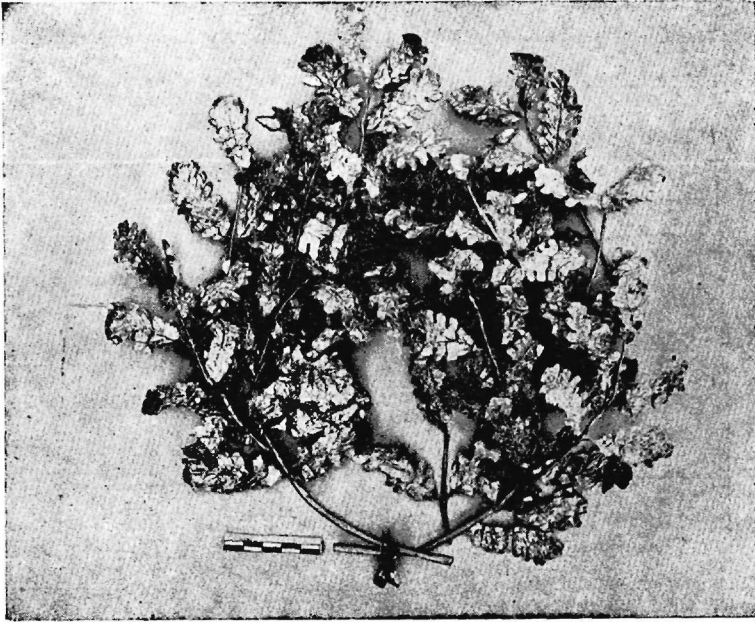

Εἰκ. 29. Τὸ ὄψωμα «Βέτρινο» παρὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον Χαλκιδικῆς, ἐνθα τρεῖς προϊστορικοὶ συνεικισμοὶ καὶ περιβόλος ἀροπόλεως

4. Κατὰ μῆνα Αὐγουστον 1939 κατόπιν ἐντολῆς τοῦ σ. Ὑπουργείου Θρησκευμάτων μεταβὰς εἰς Πολύγυρον προέβην εἰς τὴν καταγραφὴν τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τοῦ ἐκεῖ δικηγόρου κ. Ἰ. Λαμπροπούλου. Ἡ συλλογὴ αὕτη περιλαμβάνει περὶ τὰς τέσσαρας ἑκατοντάδας ἀντικειμένων — κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγγεῖα, μετάλλια ἀντικείμενα, πῆλινα εἰδῶλια κ.ἄ. Τὰ σημαντικώτερα πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα ἀξίζει νὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ παρόντι, εἶναι μία κύλιξ μελανόμορφος τοῦ τύπου Augenschale (δύναται νὰ χρονολογηθῇ περὶ τὸ 535 π. Χ.), εἰς τὴν ὁποίαν εἰκονίζεται ἔνθεν μὲν προτομὴ Ἀπόλλωνος Κιθαρῶδου, ἔνθεν δὲ κεφαλὴ Διονύσου, μία πρόχους ἀρίστης διατηρήσεως τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ με παραστάσεις τριῶν μορφῶν ἐπὶ ἐπιθέτου κιτρινωποῦ ἐδάφους καὶ μία πελίκη ἐρυθρόμορφος με παραστάσιν ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως Διὸς καὶ Ἑρμοῦ μετρίας μὲν διατηρήσεως, ἀλλ' ἀρίστης τέχνης τοῦ 2ου τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ.

ΙΑ'. ΤΣΑΓΕΖΙ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

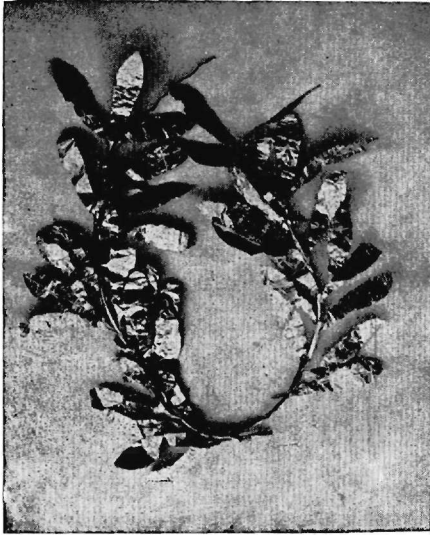
Παρά τὸ Τσάγεζι, κείμενον εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος, ὄχι μακρὰν τῆς Ἀμφιπόλεως, ὁ κ. Κοτζιάς ἠρεύνησε τρεῖς τάφους, τοὺς ὁποίους προηγουμένως εἶχον συλλῆσει ἀρχαιοκάπηλοι. Ὁ εἰς ἓκ τούτων — θάλαμος κα-

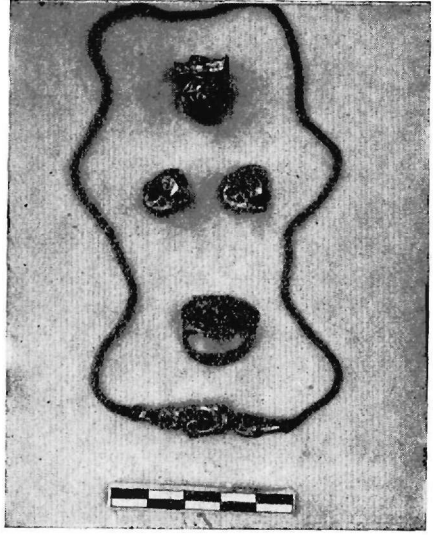
Εἰκ. 30. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ τάφου τοῦ Τσάγεζι Στρυμόνος

μαρωτός, ἔχων εἰς τὴν πρόσοψιν θύραν ἄνευ θυροφύλλων — ἦτο ἐκτισμένος δι' ἐιργασμένων παρολίθων καὶ ἐπικεχρισμένος ἔσωθεν διὰ λεπτοῦ κονιάματος. Κατὰ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας περιέθεε τοὺς τοίχους πολύχρωμος γιρλάνδα ἐκ φύλλων δάφνης, διακοπτομένη ὑπὸ ταινιοσχῆμων δεσμῶν ἀνά 0,50 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ ὄσῳ τριῶν νεκρῶν. Τὰ κτερίσματα ἦσαν σημαντικά: Χρυσοῦς στέφανος με φύλλα δρυὸς (εἰκ. 30), χρυσοῦν περιδέριον, ἔλασματῖα χρυσοῦ με ἐμπιέστους παραστάσεις Ἑρώτων, ἀργυρᾶ ὕδρια με τόρευμα Νίκης ὑπὸ τὴν κάθετον λαβὴν, χαλκοῦς ἐπίχρυσος στέφανος με φύλλα ἐλαίας, θραύσματα ὄστεινης κίστης, ὑάλινα ἀντικείμενα, ὑπολείμματα ἀργυροῦφάντων ὕφασμάτων κ.ἄ. Ὁ δεύτερος τάφος, εὐρεθεῖς εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ΒΑ τοῦ προηγουμένου, ἦτο κάθετος με παρίνην ἐπένδυσιν καὶ στέγασμα ἀμφικλινές ἐκ παρίνων πλακῶν. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων ἦσαν ἐπικεχρισμέναι διὰ κονιάματος, καθῶς καὶ τὸ δάπεδον. Ἡ νεκρά — διότι γυναικὸς ἦτο ὁ τάφος — εἶχεν ἀποτεθῆ ἐπὶ κτιστῆς δι' ὤμων πλίνθων κλίνης. Τὰ σημαντικώτερα τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου τούτου ἦσαν: χρυσοῦς στέφανος με φύλλα ἐλαίας (εἰκ. 31), περιδέριον, ζευγὸς ἐνωτίων με παραστάσεις Ἑρωτιδέων,

δακτύλιος (εικ. 32), δανάκη, άπαντα χρυσά, χαλκοῦν κάτοπτρον, φιάλη καὶ σπλεγγίς χαλκαί, ὁστέϊνα ἀντικείμενα ἐπίχρυσα, ὑπολείμματα χρυσοῦφάντου ὑφάσματος πεποικιλμένου διὰ μικρῶν χρυσῶν χανδρῶν (εὐρέθησαν περὶ τὰς 190 τοιαῦται), σκύφος μελαμβαφῆς κ.ά. Εἰς τὸν τρίτον τάφον, ὁμοιοι πρὸς τὸν

Εἰ κ. 31. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ τάφου τοῦ Τσάγεζι Στρουμόνος

Εἰ κ. 32. Χρυσά κοσμήματα ἐκ τάφου τοῦ Τσάγεζι Στρουμόνος

προηγούμενον, ἀνευρέθη εἰς στέφανος με φύλλα ἐλαίας, ¹⁾ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων διαρπαγέντων ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ ἀφανισθέντων. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Κοτζιᾶ οἱ τάφοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ ἀρχὰς τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος.

Δύο χιλιόμετρα δυτικῶς τοῦ σημείου, ὅπου οἱ ἀνωτέρω τάφοι, ἐπὶ χώρου ἔνθα νεκροταφεῖον διαφόρων ἐποχῶν ἐσυλήθησαν ἄλλοι τρεῖς κάθητοι τάφοι. Εὐμεγέθους μαρμαρίνου φαλλοῦ τὸ κάτω ἤμισο εὐρεθὲν ἐδῶ, ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Βορειο-ἀνατολικῶς τοῦ νεκροταφεῖου τούτου ἐπὶ τινος ὑψώματος ὁ κ. Κοτζιᾶς εὗρε ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων περιόδων ἀπὸ τῆς μέσης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Ἀρχαῖος συνοικισμὸς ἐξετείνεται ἀπὸ τοῦ ὑψώματος τούτου μέχρι τῆς παραλίας. Νεώτερος συνοικισμὸς, κατὰ τὸν κ. Κοτζιᾶν, καταλαμβάνει τὸ συνεχόμενον ΒΑ ὕψωμα. Ἀμφότερα τὰ ὑψώματα καλοῦνται τῶρα «Παλιόχωρα στὴν ξερὴ βρῦση», ὑποθέτει δὲ ὁ ἐρευνητής, ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Ἀργίλον.

X. I. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

1. Ὁ στέφανος οὗτος δι' ἀγορᾶς περιήλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Μουσείου Μπενάκη. Ἐν γένει ἐκ τῶν εὐρημάτων τῶν τάφων τοῦ Τσάγεζι τὰ πολυτιμώτερα εἶχον ἀρπαγῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων ἐπετεύχθη ὁμως ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν ἢ ἀνακάλυψις καὶ κατάσχεσις τῶν. Τὰ λοιπὰ περισυνέλεγχσαν ὑπὸ τοῦ κ. Κοτζιᾶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαν ἐρευναν. Τῶρα τὰ πλεῖστα ἐκ τούτων ἔχουν κατατεθῆ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ὀλίγα δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.